

IZGRADNJA ZAJEDNIČKE AGENDE ZA PREVENCIJU NA ZAPADNOM BALKANU

Regionalni izvještaj civilnog društva

Izdavač: Centar za postkonfliktna istraživanja

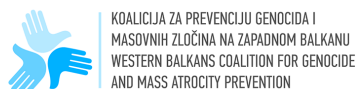
Urednik: Erna Mačkić

Autor izvještaja: Branka Vierda

Prevod i lektura: Amina Sejfić, Mitchell Welsh (Centar za postkonfliktna istraživanja)

DTP: Tim Centra za postkonfliktna istraživanja

Izvještaj kreirali:

Izvještaj kreiran uz podršku:

Izvještaj je izrađen uz podršku regionalnog projekta SMART Balkans – Civilno društvo za povezan Zapadni Balkan kojeg implementira Centar za promociju civilnog društva (CPCD), zajedno sa partnerskim organizacijama – Institut za demokratiju i medijaciju (IDM) i Centar za istraživanje i kreiranje politike (CRPM), a finansijski podržava Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške. Sadržaj istraživanja je isključiva odgovornost njegovih autora i ne odražava nužno stavove Centra za promociju civilnog društva (CPCD), Instituta za demokratiju i medijaciju (IDM), Centra za istraživanje i kreiranje politike (CRPM) i Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

IZGRADNJA ZAJEDNIČKE AGENDE ZA PREVENCIJU NA ZAPADNOM BALKANU

Mart 2024

SADRŽAJ

IZGRADNJA ZAJEDNIČKE AGENDE ZA PREVENCIJU NA ZAPADNOM BALKANU	3
AKRONIMI	5
POZADINA	6
UVOD	7
RASPRAVA O PREVENCIJI: PODRUČJA DJELOVANJA I KLJUČNI UVIDI	13
PANEL I - CIVILNO DRUŠTVO I PREVENCIJA: SUOČAVANJE S RASTUĆIM NEGIRANJEM I REVIZIONIZMOM	13
PANEL II - ŽRTVE I REPARACIJE: PERSPEKTIVA IZ ZAJEDNICE	18
PANEL III - ISCJELJIVANJE (IZ) PROŠLOSTI: PSIHOSOCIJALNA PODRŠKA I OBRAZOVANJE	25
PANEL IV – CIVILNO DRUŠTVO I MEDIJI: SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU U DOBA NOVIH TEHNOLOGIJA	33
POSTIZANJE PREVENCIJE: KLJUČNI UVIDI I OBLASTI DJELOVANJA CGMAP-A	38
PREPORUKE: ZAJEDNIČKA AGENDA ZA PREVENCIJU NA ZAPADNOM BALKANU	41
DODATAK I	46
FOTO GALERIJA	49

AKRONIMI

CGMAP	Koalicija za prevenciju genocida i masovnih zločina na Zapadnom Balkanu
CRSV	Seksualno nasilje povezano sa sukobom
OCD	Organizacije civilnog društva
GAAMAC	Globalna akcija protiv masovnih zločina
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MRMKS	Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove
CPI	Centar za postkonfliktna istraživanja
PSVI	Inicijative za sprečavanje seksualnog nasilja u konfliktu
REKOM	Mreža za pomirenje
UNOGPRP	Kancelarija Ujedinjenih naroda za prevenciju genocida i odgovornost za zaštitu

POZADINA

Centar za postkonfliktna istraživanja (CPI) i Kancelarija Ujedinjenih naroda za prevenciju genocida i odgovornost za zaštitu (UNOGPRP) su 2017. godine osnovali Koaliciju za prevenciju genocida i masovnih zločina na zapadnom Balkanu (CGMAP). Cilj Koalicije je povezati i olakšati saradnje među organizacijama civilnog društva koje učestvuju u razvoju i realizaciji programa koji identifikuju, procjenjuju, odgovaraju, i sprečavaju zločine unutar svojih zajednica.

CGMAP okuplja više od dvadeset vodećih organizacija civilnog društva (OCD), koje provode programe u prevenciji genocida i smanjenju etnički zasnovanog nasilja u regionu zapadnog Balkana.

Misija CGMAP-a je povećanje kapaciteta organizacija civilnog društva koje rade u regionu zapadnog Balkana u oblastima ljudskih prava, pomirenja, izgradnje mira i tranzicije pravde čime se povećava njihova sposobnost da spriječe, identifikuju i reaguju na zločine (genocid, ratni zločini i zločine protiv čovječnosti) i etničko čišćenje.

CGMAP pruža regionalnu platformu za razmjenu i dijalog između OCD-a, regionalnih vlada i međunarodne zajednice, kako bi postigao:

Uključivanje etosa 'Odgovornost za zaštitu' i 'Okvira analize za zločine protiv čovječnosti' kroz obuku članova koalicije o metodama interakcije sa vladom domaćinom.

Prevazilaženje razlika, uključujući granice i historijske podjele, između

organizacija civilnog društva kako bi se pokrenule inicijative koje podižu svijest i zahtijevaju promjene od političkih, društvenih, obrazovnih i medijskih institucija.¹

---

1 Više informacija o Koaliciji za prevenciju genocida i masovnih zločina na zapadnom Balkanu (CGMAP) je dostupno na www.cgmap.org.

UVOD

Konferencija “Izgradnja zajedničke agende za prevenciju na Zapadnom Balkanu”, održana je u Podgorici, Crna Gora, od 21. do 22. marta 2024. godine, u organizaciji Centra za post-konfliktna istraživanja (CPI), Impunity Watch-a i Koalicije za prevenciju genocida i masovnih zločina (CG-MAP). Okupila je učesnike s prostora zapadnog Balkana, Evrope i svijeta.

Velma Šarić, osnivačica i predsjednica CPI-a, naglasila je tokom uvodnog govora da je ključna svrha konferencije nastavak strateških razgovora o tome kako poboljšati i proširiti agendu za prevenciju. „Zadatak prevencije je ogroman, i žrtve, preživjeli i pogođene zajednice trebaju biti u centru nove agende. Nova agenda treba da se osloni na izvještaj Komesarke za ljudska prava koji je objavljen krajem 2023. godine i mora da nadmaši klasične procjene te obuhvati lekcije iz prošlosti kao garanciju za bolju budućnost“, navela je Šarić, istaknuvši da postoji objektivna potreba za poboljšanjem regionalne saradnje te da ova konferencija značajno doprinosi tom cilju.

Marlies Stappers, osnivačica i izvršna direktorica Impunity Watch-a, primijetila je da je prevencija ključna za stvaranje dugoročnih rješenja za bolju budućnost, što se ne može postići bez solidarnosti među različitim akterima koji doprinose istom cilju. Prema Stappers, konferencija bi trebala odgovoriti na jedno od pitanja, odnosno Kako ojačati saradnju između osnovnih aktera, OCD-a koji rade na nacionalnom nivou, ali i

donosioca politika.

Alice Wairimu Nderitu, zamjenica generalnog sekretara Ujedinjenih naroda i specijalna savjetnica Ujedinjenih naroda za prevenciju genocida, u budućnosti će snažno nastaviti svoj, kao i rad Kancelarije specijalnog savjetnika za prevenciju genocida prema regiji zapadnog Balkana. Izrazila je spremnost da podrži implementaciju agende za prevenciju u cjelini, kao i u svakoj zemlji ponaosob u regionu.

Konferencija je bila podijeljena na dva dijela. Prvi dio bio je posvećen analizi hitnih pitanja, poput povećanog negiranja i revizionizma, žrtava i reparacija, psihosocijalne podrške i obrazovanja, kao i teškoćama u oblasti suočavanja s prošlošću i primjene novih tehnologija. Drugi dio fokusirao se na mapiranje izazova sa kojima se suočavaju organizacije civilnog društva koje rade u oblasti suočavanja s prošlošću na zapadnom Balkanu, kao i na to kako dalje sprečavati zločine.

Opsežno iskustvo i stručnost predstavnika OCD-a koji rade u oblasti suočavanja s prošlošću i tranzicione pravde doveli su do efikasnih i produktivnih diskusija o izazovima, kao i preporukama kako doprinijeti prevenciji na zapadnom Balkanu.

U ovom izvještaju, ključni uvidi iz diskusija i zatvorenih sastanaka sažeti su u preporuke koje bi mogle poslužiti kao smjernice za uspostavljanje zajedničke agende za prevenciju na zapadnom Balkanu.

Tokom ceremonijalnog dijela Konferencije, Šarić, u ime CPI-a, dodijelila je Dunji Mijatović, komesarki za ljudska prava Vijeća Evrope, i udruženju Pokret Majke enklava Srebrenica

i Žepa nagrade “Obični heroj” za izuzetnu moralnu hrabrost i rad na promicanju vrijednosti pravde, mira i pomirenja.

Uvodni govori i napomene

Velma Šarić, osnivačica i predsjednica CPI-a, otvaranjem konferencije “Izgradnja zajedničke agende za prevenciju na zapadnom Balkanu”, podsjetila je na put koji je prethodio ovoj međunarodnoj konferenciji.

Uspostavljenje CGMAP-a 2017. godine u zgradi UN-a u Sarajevu, prema njenim riječima, obnovilo je osjećaj posvećenosti i povjerenja da se osigura da riječi “nikad više” ne samo da imaju to značenje, nego i da postanu stvarnost za region zapadnog Balkana.

Podsjetila je i na riječi Antónija Guterresa, generalnog sekretara Ujedinjenih naroda, iz 2019. godine, koji je naveo da je CGMAP glavni regionalni akter za promicanje i koordinaciju napora za pomirenje na lokalnom nivou i za sprečavanje neposrednog sukoba.

Govoreći o ključnoj svrsi konferencije u Podgorici, Šarić je navela da je riječ o nastavku strateških diskusija o tome kako poboljšati agendu za prevenciju. Zadatak prevencije, kako je kazala, je ogroman i za žrtve, preživjele, i pogođene zajednice, koje trebaju da budu u centru ove nove agende. Sugerisala je da nova agenda treba da bude inspirisana izvještajem Komesarke za ljudska prava Vijeća Evrope, da nadmaši klasične procjene i uzme u obzir lekcije iz prošlosti kao garanciju za bolju budućnost.

Dunja Mijatović, komesarka za ljudska prava Vijeća Evrope, pozvala se na najnoviji izvještaj “Suočavanje s prošlošću za bolju budućnost – Postizanje pravde, mira i socijalne kohezije na teritoriji bivše Jugoslavije”. U izvještaju su naglašeni neki od ključnih trendova u regionu. S nekim od trendova, kako je navela Mijatović, suočavamo se svakodnevno, kao što je povećana glorifikacija i revizionizam od političkih i intelektualnih elita, dok govor mržnje i progon aktivista, segregacija u obrazovnom sistemu, destruktivna transgeneracijska dimenzija sukoba i rodno nasilje ostaju neriješeni.

Kao jednu od snaga CGMAP-a, Šarić je istakla hrabre aktiviste, pravne aktere i donosiocce politika koji se nastavljaju boriti za pravdu, vladavinu prava i preventivne mjere.

Konferencija u Podgorici, prema Šarić, važan je trenutak za jačanje regionalne saradnje oko prevencije i suočavanja s prošlošću, posebno s obzirom na trenutne globalne događaje, ratove i trajnu ekološku krizu.

„Regionalni rad na prevenciji može se ostvariti samo u saradnji i solidarnosti,“ kazala je Šarić.

Marlies Stappers, osnivačica i izvršna direktorica Impunity Watch-a, pozdravila je prisutne na Konferenciji u Podgorici u ime suorganizatora. Na početku uvodnog govora, podijelila je zabrinutosti u vezi s mirom na zapadnom Balkanu. Iako je prošlo trideset godina od ratova, ratni zločinci se glorificiraju, a činjenice se negiraju.

S obzirom na akumulirano iskustvo koje Impunity Watch ima u radu u

različitim dijelovima svijeta, Stappers je naglasila važnost dugoročnih pristupa i prava solidarnosti. Nadalje, istakla je da je tranziciona pravda proces usmjeren na stvaranje bolje budućnosti, a obično čujemo suprotno od donosioca politika.

Prevenција je, kako je naglasila, ključ za stvaranje dugoročnih rješenja za bolju budućnost. Za prevenciju je važno razmišljati o uzrocima, što se može postići samo u solidarnosti. Solidarnost je jedna od vrijednosti važnih za Impunity Watch i razlog je podržavanja rada CGMAP-a.

„Druga stvar koju učimo iz našeg rada širom svijeta je koliko je važno da, ako radimo na tranzicionoj pravdi, ako radimo na suočavanju s prošlošću, držimo žrtve u centru našeg rada,“ objasnila je Stappers.

Iako je učešće žrtava dio politike Evropske unije (EU), čini se da je još uvijek prilično teško to postići i ojačati glasove iz lokalnih zajednica koji rade na istini i pravdi. To zahtijeva, prema Stappers, dugoročan pristup kako bi ih doveli u centar i osigurali da politike suštinski uzmu u obzir glasove žrtava.

Kako ojačati saradnju između aktera iz lokalnih zajednica, aktera na nacionalnom nivou, ali i donosioca politika, jedno je od pitanja koje je Stappers predložila kao relevantno za diskusiju na konferenciji. Osim toga, postavila je pitanje o načinima i metodama kako uspješnije implementirati preporuke koje daju relevantni akteri na regionalnim i međunarodnim nivoima.

Jedna od sugestija koje je Stappers podijelila bila je da se pređe s “pro-

jektnog mentaliteta” na kreiranje političke agende koja se usklađuje s naporima CGMAP-a za implementaciju postojećih preporuka.

Kao još jedan relevantan korak ka naprijed i sprečavanje novih kršenja [ljudskih prava], važno je senzibilizirati društva o važnosti komemoracije svih žrtava. Tema memorijalizacije i kako joj pristupiti kao Koalicija je također važno pitanje na kojem treba saradivati.

Čestitala je akterima iz lokalnih zajednica i civilnog društva na Balkanu za njihov izvanredan i hrabar rad.

„Želim završiti u duhu solidarnosti. Tu smo u solidarnosti, i mislim da je to ono čemu trebamo težiti kako bismo ostali ujedinjeni dugoročno i vidjeli kako možemo unaprijediti ovaj region,“ kazala je Stappers.

Uvodni govor od Mijatović je imao posebnu simboličku važnost jer je to bio njen posljednji zvanični nastup kao komesarke za ljudska prava Vijeća Evrope u jednoj od država članica.

Na početku, Mijatović je izrazila zahvalnost aktivistima sa zapadnog Balkana. Istakla je da su ti aktivisti, dok su na terenu, izloženi raznim pritiscima i opstrukcijama dok se suočavaju s pitanjima vezanim za ljudska prava, posebno tranzicionu pravdu, koja je veoma važna za dobrobit društava unutar Balkana, ali i šire.

„Nikad ne bismo trebali odustati od borbe za pravdu i moramo osigurati prepoznavanje nepravdi, genocida i svega što se dogodilo u ovom regionu,“ kazala je Mijatović.

Naglasila je relevantnost umjetnosti u suočavanju s prošlošću. Opisala je snažan uticaj pozorišne predstave koju je režirala mlada autorica Hana Rastoder o ratnim zločinima u Štrpcima. „*Ova predstava je poslala poruku o tranzicionoj pravdi, o tome kako osigurati da ratni zločini i njihove žrtve ne budu zaboravljeni, ali istovremeno pokazala način kako da se izliječi i učini nešto dobro za buduće generacije*“, navela je Mijatović.

Svima onima koji negiraju što se dogodilo u Srebrenici, Mijatović predlaže da odu tamo, u Srebrenicu, da osjete, prepoznaju, (...) kažu 'Žao mi je', odaju počast, razgovaraju s porodicama, zagrlje ih, vjeruju im.

Mijatović je pozvala na prepoznavanje patnje u drugim dijelovima svijeta i na traženje istine i pravde.

Za izvještaj "Suočavanje s prošlošću za bolju budućnost", koji je objavljen u novembru 2023. godine, navela je da je rezultat posvećenog zajedničkog rada nekoliko tijela, odnosno članova tima iz Ureda komesara, drugih stručnjaka i predstavnika civilnog društva.

Podrška Evropske unije, zajedno s drugim partnerima i angažmanom civilnog društva, od vitalnog je značaja za region zapadnog Balkana. Od velike je važnosti osnažiti obične ljude, građane, iz ovog regiona.

„(...) *Dostići pravdu, eliminisati nejednakosti, osigurati da svako u društvu bude poštovan i da može uživati svoja ljudska prava. Ovo je putokaz za trajni mir*“, naglasila je Mijatović.

Ideja o stvaranju izvještaja fokusir-

anog na tranzicionu pravdu i suočavanje s prošlošću u regionu zapadnog Balkana, prema komesarki, došla je kao rezultat želje da se ocijeni da li su postignuta poboljšanja. Prethodni izvještaj objavljen je prije više od deset godina, tokom mandata drugog komesara za ljudska prava, Thomasa Hammarberga. Problemi unutar izvještaja iz 2023. godine su važni jer daju više moći različitim akterima koji se bave pitanjima tranzicione pravde da o tome razgovaraju s državnim zvaničnicima.

Komesarka Mijatović je navela da je izvještaj "Suočavanje s prošlošću za bolju budućnost" poslat petorici premijera bivše Jugoslavije; to uključuje Hrvatsku i Sloveniju, koje su članice Evropske unije, a čiji su predstavnici jedini i odgovorili. Komesarka je podijelila da nije bila zadovoljna njihovim odgovorima, ali cijeni što su se odazvali. Izvještaj je usmeno raspravljen s premijerom i predsjednikom Crne Gore, pa je taj dokument poslužio kao motiv za debatu o zločinima i o amnestiji za neka nedjela koja nisu istražena.

„*Dokument je posebno obratio pažnju na rad civilnog društva i aktivista na suočavanju s prošlošću i naglašava ogromnu kreativnost, hrabrost i otpornost svih vas koji radite s žrtvama više od dvije decenije*“, dodala je Mijatović.

Tokom svog govora, istakla je dvije važne poruke. Prvo, proces suočavanja s prošlošću je pitanje sadašnjosti, i drugo, kao što izvještaj pokazuje, još uvijek ima mnogo posla.

„*Prošlost se često koristi kao političko bojno polje u regionu, što smatram*

ne samo sramotnim, već i pokazivanjem nedostatka prosudbe,“ istakla je Mijatović.

Razlog zašto političari ne rješavaju pitanja suočavanja s prošlošću na pravi način ne mora biti rezultat njihove loše namjere, već može biti posljedica nedostatka obrazovanja i hrabrosti, a što je problem koji je vidljiv širom Evrope.

„Željela sam samo da smo imali drugačiju prošlost. Ali ne možemo se skrivati iza lidera regiona i zločina koji su se dogodili. I zato sam tako ponosna na sve vas. (...) Odajem počast mnogim hrabrim ženama Balkana“, navela je Mijatović.

Zagovornici ljudskih prava suočavaju se s poteškoćama u svom radu. Ovi izazovi uključuju stalni pritisak na suzbijanje rada civilnih društava koja se bave suočavanjem s prošlošću, manju toleranciju i podršku za kritiku i aktivizam ljudskih prava, stalnu prisutnost negiranja i glorifikacije ratnih zločinaca, izostanak preuzimanja odgovornosti za prošle zločine, kao i stalno optuživanje drugih etničkih grupa, kao i govor mržnje, netoleranciju i nasilje. S obzirom na sve navedeno, Mijatović je naglasila potrebu za fundamentalnom promjenom paradigme prilikom ocjenjivanja napretka u suočavanju s prošlošću u regionu.

U isto vrijeme, smatrala je relevantnim da su aktivisti civilnog društva uspjeli staviti pitanja suočavanja s prošlošću i njegovim posljedicama na vrh agende nakon prilično dugo vremena.

Ako želimo tražiti bolju budućnost, onda moramo pronaći način kako da obrazujemo mlade o prošlosti, na-

glasila je. Nastavila je izjavom da „ne možete imati deset različitih historija (...), da ne spominjem teret koji će oni [mladi] morati nositi jer to nismo ispravili“.

Na kraju govora, komesarka Mijatović osvrnula se na posljednji dio pomenutog izvještaja ističući nekoliko oblasti koje su izuzetno važne za budućnost. Prvo, odgovornost vlada da promijene kurs i djeluju. Argument da odgovornost leži na njihovim prethodnicima nije validan; to moraju biti trenutni politički lideri koji su odgovorni za rješavanje pitanja prošlosti. Drugo, potrebno je više pažnje posvetiti međugeneracijskoj dimenziji suočavanja s prošlošću kako bi se prekinula transmisija trauma i mržnje iz jedne generacije na drugu. Mijatović vjeruje da su ovo, kao i učešće mladih i regionalna saradnja, ključni za mir.

Na kraju, komesarka Mijatović još jednom je odala počast zagovornicima ljudskih prava i njihovom radu. Osim toga, obratila se i međunarodnoj zajednici i naglasila važnost finansijske podrške za zagovornike ljudskih prava, novinare i aktiviste.

„Ne zaboravite da pomognete koliko god možete podržavajući civilna društva koja rade ovaj posao koji je od izuzetne važnosti za dobrobit i mir u ovom regionu“, stav je Mijatović.

Alice Wairimu Nderitu, zamjenica generalnog sekretara Ujedinjenih naroda i specijalna savjetnica Ujedinjenih naroda za prevenciju genocida, pozdravila je prisutne na konferenciji putem video poruke.

Nderitu je započela svoj govor potvrđujući da će njena posvećenost,

kao i posvećenost Kancelarije specijalnog savjetnika za prevenciju genocida u regiji zapadnog Balkana, ostati snažna. Također je izrazila spremnost da podrži provedbu agende prevencije u cjelini u regiji, kao i u svakoj od pojedinačnih zemalja. Osim toga, Nderitu je izjavila da će Kancelarija pratiti rasprave i rezultate konferencije održane u Podgorici.

Potreba za zajedničkim glasovima i zajedničkim naporima za prevenciju samo raste, naglasila je Nderitu. Teret neadresiranih naslijeđa prošlih zločina, uključujući genocid, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, ostaje ogroman. Politiziran je i zlo-upotrebljen za političku dobit, što podriva mir i pomirenje te napore za sprečavanje ponavljanja tih zločina, nastavila je Nderitu. Pohvalila je rad predstavnika civilnog društva i njihovu hrabrost da se suoče s brojnim izazovima, te naglasila dvije ključne tačke u vezi s civilnim društvom i braniteljima ljudskih prava u regiji zapadnog Balkana. Prvo, neumorne napore koje ulažu, i drugo, snažni otpor s kojim se suočavaju, a koji nastoji potkopati njihove napore.

„Kada se zločini počinjeni nad njima iznova negiraju, žrtve nastavljaju biti viktimizirane,“ kazala je Nderitu.

Kako se bliži 30. godišnjica genocida u Srebrenici 2025. godine, napadi na istinu i činjenice ugrožavaju napore za mir. Štoviše, Nderitu je objasnila kako to ima razarajući uticaj na žrtve i preživjele ovih zločina.

„To što se zločini negiraju ili iskrivljuju historijske činjenice o tim događajima ili veličaju počinitelji i dalje je vrlo ozbiljno“, smatra Nderitu.

Negiranje ili iskrivljavanje činjenica o genocidu u Srebrenici 1995. ili u Ruandi 1994., na isti način kao i negiranje ili iskrivljavanje činjenica o Holokaustu, predstavlja indikator rizika za počinjenje genocida, zaključila je Nderitu.

Bavimo se suočavanjem s prošlošću dok u isto vrijeme postoji rastući trend negiranja i iskrivljavanja činjenica. Često su praćeni govorom mržnje umjesto djelotvornim komemoracijama u Srebrenici i vremenom provedenim u čast i sjećanje na žrtve; prisjećanjem, razmišljanjem i učenjem iz prošlosti. S obzirom na navedeno, Nderitu ističe da jedan od glavnih ciljeva CGMAP-a treba biti zajedničko suočavanje s ovim praksama koje prolaze bez ikakvih posljedica.

Nderitu je ohrabrila prisutne da koriste dokumenat o politici “Borba protiv poricanja Holokausta i genocida: Zaštita preživjelih, očuvanje memorije i promovisanje prevencije”, koji je objavila Kancelarija specijalnog savjetnika UN-a za prevenciju genocida 2022. godine, za daljnje diskusije i korištenje njegovih preporuka kao alata za zagovaranje u cilju unapređenja odgovornosti.

Na kraju, Nderitu je još jednom naglasila rad predstavnika organizacija civilnog društva na zapadnom Balkanu u promicanju bolje budućnosti za sadašnje i buduće generacije te zaključila da samo postojanje CGMAP-a predstavlja vrlo pozitivan primjer prevencije na djelu.

RASPRAVA O PREVENCIJI: PODRUČJA DJELOVANJA I KLJUČNI UVIDI

PANEL I - CIVILNO DRUŠTVO I PRE- VENCija: SUOČAVANJE S RASTUĆIM NEGIRANJEM I REVIZIONIZMOM

Panelisti:

Dunja Mijatović,
komesarka za ljudska prava, Vijeće Evrope

Nataša Kandić,
Fond za humanitarno pravo, Srbija

Sonja Biserko,
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Ahmed Kulanić,
Memorijalni centar Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Moderator:

Thomas Unger, nezavisni konsultant

Sonja Biserko, osnivačica i predsjednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji podijelila je misli o trenutnoj političkoj situaciji u Srbiji s fokusom na izazove u oblasti suočavanja s prošlošću, odnosno ulogu Srbije u suočavanju s prošlošću, s posebnim osvrtom na negiranje i historijski revizionizam.

Biserko je naglasila priznavanje dostignuća civilnog društva u regiji, ali i međunarodnih grupa, pojedinaца, novinara i mnogih drugih koji su doprinijeli osvjetljavanju onoga što se dogodilo tokom ratova na Balkanu. „Vjerovatno je to najdokumentovaniji rat ikada“, smatra Biserko.

U uvodnoj napomeni, procijenila je da Srbija predstavlja glavnu prepreku regionalnom pomirenju jer je to zemlja koja je vodila ratove, a koja nije priznala svoju odgovornost. Kao što se može vidjeti, Srbija je pogođena historijskim revizionizmom i negiranjem koje je prisutno tokom cijelog stoljeća, ne samo tokom perioda 1990-ih, prokomentarisala je Biserko, dodajući da odgovorno suočavanje s prošlošću zahtijeva njegovanje pristupa usmjerenog na žrtve.

Prema riječima Biserko, novi srpski nacionalni identitet prikazuje Srbe kao glavne žrtve, konstruirajući “nacionalizam žrtava” zasnovan na historijskom revizionizmu i pogrešnom tumačenju događaja iz 1990-ih. U stvari, negiranje značaja Jugoslavije također ima uticaj na izgradnju novog srpskog nacionalnog identiteta, smatra Biserko. Nadalje, dodala je da nacionalizam žrtava ima snažan uticaj na mlađe generacije.

Prilikom procjene korijena i uzroka

historijskog revizionizma i negiranja, Biserko smatra da je važno uzeti u obzir širi spektar aktera (npr. medije, akademsku zajednicu, Srpsku pravoslavnu crkvu i obrazovne institucije), a ne samo političke aktere.

Objasnila je da se globalna geopolitička situacija odražava na regiju zapadnog Balkana, kao i na Srbiju, u smislu ruskih interesa. Što se tiče bilateralnih odnosa između zemalja zapadnog Balkana, politički i diplomatski odnosi između Srbije i Hrvatske, prema njenoj procjeni, na najnižem su nivou od završetka rata.

Kako je navela, Rusija podržava oživljavanje novog koncepta “srpskog svijeta”, koji dijeli sličnosti s “ruskim svijetom”. „Srpska pravoslavna crkva igra važnu ulogu u homogenizaciji ljudi u Srbiji za navedeni cilj. Društvo u Srbiji nazaduje; vrijednosti uspostavljene nakon ratova su anti-liberalne i anti-zapadne“, navodi Biserko, zaključujući da je važno prepoznati ulogu Srpske pravoslavne crkve i kulturnih i intelektualnih elita koje su stvorile nacionalističke narative koji su doveli Miloševića i Vučića na vlast.

Nataša Kandić, osnivačica Fonda za humanitarno pravo Srbije, podijelila je misli i procjene o ulozi institucija u pomicanju agende tranzicione pravde.

Kazala je da je postojala realna nada da će procesi tranzicione pravde krenuti u pozitivnom smjeru nakon 2006. godine, kada je postojala saradnja na regionalnom nivou. To je bio period obilježen službenicima koji su razumjeli da organizacije civilnog društva ne mogu i ne trebaju zamijeniti institucije, već pružiti podršku u

suočavanju s prošlošću. Danas se čini da istinsko priznanje žrtava nije podržano konkretnim politikama vlade.

REKOM mreža za pomirenje uspjela je prikupiti podatke o žrtvama građanskog rata na Kosovu i u Hrvatskoj. Prije četrnaest godina, veliki broj mladih bio je uključen u prikupljanje potpisa za osnivanje REKOM-a. Danas, mladi nemaju interes za teme vezane za regionalnu saradnju i suočavanje s prošlošću. Prema procjeni Kandić, mladi doživljavaju osuđene ratne zločince kao heroje. Kao rješenje, ona je preporučila pronalaženje novog načina kako otvoriti debate s mladima o suočavanju s prošlošću.

Novi narativ, odnosno nova istina o prošlosti, nije zasnovan na činjenicama niti na empirijskim istraživanjima. Štaviše, organizacije civilnog društva koje su radile u oblasti tranzicione pravde imale su u prošlosti bolju saradnju s akademskom zajednicom, što danas više nije slučaj, primijetila je Kandić. Također, postoji nedostatak interesa u mainstream medijima za pitanja suočavanja s prošlošću. Ovo je problematično jer su mediji glavni izvor informacija za širu javnost.

Što se tiče uloge Evropske unije u procesu tranzicione pravde na zapadnom Balkanu, Kandić je istakla važnost i potrebu da EU podrži regionalnu saradnju i napore na pomirenju, finansijski, ali prije svega politički. Važno je otvoriti diskusije o ulozi Evropske unije u procesu tranzicione pravde.

Ahmed Kulanić, direktor Memorijalnog centra Sarajevo, Bosna i Hercegovina, pojasnio je rad Centra i gov-

orio o ulozi obrazovanja u procesima tranzicione pravde.

Kulanić je naglasio da je Memorijalni centar Sarajevo državna institucija. Osnovan je 1997. godine pod nazivom Memorijalni fond, zatim Memorijalni fond Kantona Sarajevo, a nedavno je preimenovan u Memorijalni centar Sarajevo. U akademskoj godini 2024/2025, Memorijalni centar Sarajevo će otvoriti svoj prvi obrazovni centar.

Obrazovanje o prošlosti je glavno područje na kojem moramo raditi; mladi u Bosni i Hercegovini ne uče o ratu u svojoj zemlji. Iz svog ličnog iskustva, Kulanić je kazao da mladi informacije o ratovima 1990-ih godina dobijaju od svojih porodica, lokalnih priča, svojih etničkih grupa, s ulice, pa čak donekle i iz medija.

Obrazovanje o historiji u Bosni i Hercegovini mora uključivati lekcije o ratovima 1990-ih u Bosni i Hercegovini i na zapadnom Balkanu zasnovane na činjenicama i saradnji akademske zajednice, univerziteta i škola, naglasio je Kulanić.

Što se tiče Informativnog centra MKSJ-a u Sarajevu, Kulanić je naglasio da je „vrlo zatvoren i nije dostupan široj javnosti“. Nadalje, Centar pruža pristup sirovim podacima, ali nema opšte informacije o ratnim zločinima koje prikazuje. Bosni i Hercegovini je potrebna institucija koja će prikazivati činjenice utvrđene pred MKSJ-em o ratnim zločinima počinjenim u Bosni i Hercegovini. Ova vrsta institucije treba da postoji na nacionalnom, a ne na etničkom nivou, poručio je Kulanić.

Pojavljivanje ratnih zločinaca u medijima i lažne vijesti lako se i široko predstavljaju putem društvenih medija, a primarna publika su mladi, naglasio je.

Dunja Mijatović, komesarka za ljudska prava Vijeća Evrope, podijelila je misli i uvide o medijima i slobodi medija u kontekstu glorifikacije i revizionizma.

Mediji igraju važnu ulogu u smislu glorifikacije i revizionizma jer u velikoj mjeri podstiču sve što se dogodilo na zapadnom Balkanu. Mnogi istraživači su analizirali pitanje kako su propaganda i mediji instrumentalizovani da bi se stvorio strah.

Mijatović je ukazala na važnost razumijevanja i razlikovanja granice između slobode govora i cenzure. Ratnim zločincima se daje platforma da javno predstavljaju svoje knjige, što je „vrsta rehabilitacije slobode govora. Nema javnog ogorčenja, nema reakcije. Apatija se širi“, primijetila je Mijatović, nastavljajući da ratni zločinci koji se nikada nisu izvinili predstavljaju svoje knjige koje se javno prenose, a to prolazi bez ikakve reakcije ili izjave političara.

Mijatović je istakla da je jedna od najvećih opasnosti percepcija da se prethodno spomenuto ponašanje doživljava kao „uobičajena stvar“ koja prolazi bez odgovarajuće reakcije ili demonstracija koje bi se suprotstavile tome.

Naglašava nedostatak većeg broja slobodnih, nezavisnih medija na cijelom zapadnom Balkanu kao još jednu prepreku u smislu slobode medija i potrebu da se pitanja suočavanja s prošlošću obrađuju na činjeničan način.

Ključni uvidi iz diskusije

Naglašen je značaj vladavine prava u prevenciji, kao i potreba za istraživanjem i procesuiranjem slučajeva glorifikacije i/ili negiranja genocida i ratnih zločina od strane pravosudnih institucija.

Preporučno je da se na nacionalnom i nivou pravosuđa stavi veći naglasak na neophodnom procesuiranju slučajeva negiranja i glorifikacije genocida i ratnih zločina u skladu s krivičnim zakonima.

Preporučeno je formiranje radne grupe koja bi zagovarala bolje profesionalne razvojne programe za pravosuđe i policiju, kao i proširenje evropskih standarda za žrtve rata prema pravilima Evropske komisije, budući da postoji direktiva EU o pravima žrtava rata.

Naglašeno je da CGMAP ima snagu i potencijal za zagovaranje na nivou Evropske unije i Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih naroda. Preporučeno je da se proces pristupanja Evropskoj uniji iskoristi za unapređenje procesa tranzicione pravde i intenzivniju saradnju sa specijalnim savjetnikom za prevenciju genocida.

Što se tiče političke kulture u Srbiji, navedeno je da je ona na vrlo niskom nivou. U skladu s tim, ne postoji politička volja da se poštuje vladavina prava. Vrijednosti koje se njeguju u srbijanskom društvu nisu usklađene s evropskim vrijednostima. Tokom diskusije, naglašena je potreba za aktivnijim angažmanom predstavnika Evropske unije u Srbiji, kao i potreba za snažnijim obrazovanjem i obukom kako bi se omogućilo prisustvo evropskih vrijednosti na višem nivou.

Učesnici su istakli ravnodušnost mainstream medija prema pokrivanju pitanja vezanih za procese suočavanja s prošlošću kao vrlo hitan izazov.

Navedeno je da se svi koji zagovaraju ili provode mehanizme tranzicione pravde doživljavaju kao izdajnici vlastite etničke grupe. Ova procjena treba biti uzeta u obzir prilikom procjene implementacije mehanizama tranzicione pravde u kontekstu zapadnog Balkana.

EU uslovljenost se ne može koristiti kao mehanizam za rješavanje svih problema s kojima se Bosna i Hercegovina suočava, ali bi se mogla iskoristiti kao platforma za stavljanje naglaska na agendu prevencije.

Prepoznavanje trenutnih prijetnji u oblasti mira i sigurnosti na zapadnom Balkanu od strane međunarodne zajednice moglo bi predstavljati pokretačku snagu za pozitivne promjene, istaknuli su učesnici.

PANEL II - ŽRTVE I REPARACIJE: PERSPEKTIVA IZ ZAJEDNICE

Panelisti:

Branko Ćulibrk,
Omladinski centar KVART, Bosna i Hercegovina

Daliborka Uljarević,
Centar za građansko obrazovanje, Crna Gora

Bekim Blakaj,
Centar za humanitarno pravo, Kosovo

Selma Korjениć,
TRIAL International, Bosna i Hercegovina

Moderator:

Marlies Stappers, Impunity Watch

Graciela Gatti Santana, predsjednica Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove, pozdravila je prisutne na Konferenciji putem video poruke. Sudija Santana istaknula je da je također veoma svjesna uznemirujućeg porasta negiranja, glorifikacije i historijskog revizionizma u vezi sa zločinima protiv čovječnosti počinjenim tokom sukoba. Preispitivanje činjenica utvrđenih pred MKSJ i MRMKS je put ka ponavljanju podjela i podrivanju istine.

Santana je istaknula da je od velike važnosti konsolidirati naslijeđe ove dvije institucije. Stoga se ulažu značajni naponi kako bi se osiguralo da pravne presude dođu do što šire publike. To se postiže omogućavanjem pristupa online bazama podataka, olakšavanjem uspostavljanja informativnih centara u skladu s Rezolucijom Vijeća sigurnosti 1966 te provođenjem aktivnosti za informisanje u regiji bivše Jugoslavije uz podršku Evropske komisije. Osim toga, svake godine Mehanizam odgovara na brojne zahtjeve za pomoć nacionalnim pravosudnim organima, omogućavajući korištenje dokaza i drugih materijala u domaćim postupcima, zaključila je Santana.

Iako MKSJ i MRMKS nisu imali mandat za rješavanje reparacija za žrtve zločina unutar svoje jurisdikcije, priče žrtava i svjedočenja otpornosti ljudskog duha služe kao podsjetnici na imperativ nikada više.

Na kraju, Santana je naglasila da MRMKS ostaje odlučan u svojoj misiji očuvanja i osiguravanja pristupa pravno utvrđenim činjenicama, kako bi se odala počast žrtvama i kako bi se bolje služili širim ciljevima međun-

arodne krivične pravde, uključujući prevenciju.

Bekim Blakaj, direktor Centra za humanitarno pravo Kosova, podijelio je svoja razmišljanja, uvide i izazove o tome šta rad na reparacijama znači u kontekstu Kosova i kako usvojiti pristup inkluzivnosti kako bi žrtve mogle ravnopravno učestvovati u reparacijama.

Na početku, Blakaj je naglasio da je uloga civilnog društva veoma ograničena u oblasti reparacija. To sugerise da je uloga civilnog društva u vezi s ovim mehanizmom praćenje i izvještavanje o problemima koji se tiču reparacija te pokušaj davanja povratnih informacija vlastima.

Slučaj Kosova pokazuje da, iako su državne vlasti pristupile pitanju reparacije za žrtve, nisu uključile zajednicu žrtava i njihove predstavnike, što je prouzrokovalo „priličnu zbrku“. Pravni okvir opterećuje proces reparacija, što posljedično dovodi do toga da država pruža finansijsku nadoknadu, u nekim slučajevima na diskriminatornoj osnovi, bez poznavanja specifičnih potreba žrtava ili šire slike, objasnio je Blakaj.

Nadalje, finansijska kompenzacija nije vrsta reparacije koja predstavlja potrebe svih žrtava. Neke grupe žrtava žele reparacije od Srbije jer su štetu prouzrokovale srbijanske snage, a ne Kosovo. U sažetku, žrtve žele priznanje od strane počinilaca.

Iako neki stručnjaci prepoznaju memorijalizaciju kao peti stub tranzicione pravde, ona se još uvijek razumijeva kao dio simboličnih reparacija, u okviru memorijalizacije. Na Kosovu su mnogi spomenici

podignuti privatnim inicijativama ili preduzećima bez uključene naracije o tome šta se dogodilo. Zbog toga mlađe generacije, ili oni koji nisu svjedočili događajima, mogu stvoriti lažnu naraciju zasnovanu na lažnim informacijama. Neki od tih spomenika čak sadrže govor mržnje ili nisu inkluzivni.

Spomenici generalno nisu inkluzivni, komemoriraju žrtve samo iz jedne etničke grupe, ponekad čak negirajući ukupan broj žrtava tog konkretnog događaja. Jednako tako, spomenici ne pružaju informacije o počiniocima niti pozivaju zajednicu da se reflektuje i suosjeća sa žrtvama. Konkretni primjer koji je Blakaj podijelio jeste spomenik u Podujevu, koji je podigla općina.

Što se tiče simboličnih reparacija, civilno društvo ima nešto više prostora da koristi umjetnost, kreira izložbe i performanse kako bi promovisao različite vrste kulture sjećanja. Na sličan način, cyber prostor je također prostor za stvaranje različitih spomenika i online izložbi, koristeći animaciju za kreiranje spomenika za žrtve na tačan i vidljiv način.

Preporuka koju je Blakaj predložio je da se uključi nalog za finansijsku reparaciju u slučajevima ratnih zločina, iako bi to moglo biti teško sprovesti ako osuđeni počinioci nemaju imovinu. Ipak, možda bi se mogao uspostaviti finansijski fond za reparaciju žrtava.

Selma Korjenić, voditeljica programa TRIAL Internationala u Bosni i Hercegovini, podijelila je razmišljanja, uvide i preporuke o radu u oblasti tranzici-

one pravde, reparacija, kao i njenom direktnom radu sa žrtvama, posebno žrtvama seksualnog nasilja u ratu te je podijelila neke uspješne priče, pozitivna dostignuća i smjernice za dalji rad.

Civilno društvo, uključujući TRIAL International i udruženja žrtava, kao i same žrtve, morali su se angažovati u zagovaranju, izgradnji kapaciteta i podizanju svijesti. Svi ti koraci doveli su do određenih mjera reparacija. Podrška države Bosne i Hercegovine izostaje.

„Bez naših glasova i bez glasova žrtava, ne bih mogla danas ovdje sjediti i razgovarati s vama o pozitivnim primjerima i dostignućima”, naglasila je Korjenić.

Osnova za zagovaranje sprovođenja reparativnih mjera i politika postoji u međunarodnim standardima. Štaviše, dok zagovaramo ostvarivanje potreba žrtava, ključno je usvojiti pristup usmjeren na žrtve kojem je TRIAL posvećen od 2010. godine. Pristup usmjeren na žrtve približava transformativni potencijal reparacija u neku vrstu koncepta pravde jer nam omogućava da pravdu doživimo na različit način. Definicija pravde nije ista za različite grupe žrtava, iz Evrope ili Južne Afrike, naprimjer.

Međunarodna zajednica odigrala je važnu ulogu kada je riječ o procesuiranju seksualnih ratnih zločina. Uspostavljanje međunarodne pravde i standarda, kao i stavljanje rodne perspektive ratnih zločina u fokus, dalo je civilnom društvu platformu za pozitivan pomak na nacionalnom nivou.

Kada je riječ o pristupima usmjerenim na žrtve i reparacijama, ključni aspekt rada sa žrtvama je razumijevanje njihovih potreba, omogućavanje i osnaživanje da shvate i zahtijevaju svoja prava. Civilno društvo može biti glas žrtava, ali i same žrtve imaju svoj glas; važno je podržati ih da ga podignu glasno i jasno, istakla je Korjenić.

Povećanje procesuiranja zločina seksualnog nasilja povezanog s konfliktom (CRSV) u Bosni i Hercegovini rezultat je sprovođenja Inicijative za sprečavanje seksualnog nasilja u konfliktu (PSVI), međunarodnog standarda unutar nacionalnog konteksta. Ovo uspješno povećanje procesuiranja promijenilo je narativ.

Korjenić nastavlja da je generalno sistem reparacija u Bosni i Hercegovini, kao i na zapadnom Balkanu, nepravedan. Također je istakla da, iako organizacije civilnog društva rade sa žrtvama pružajući im informacije o reparativnim mehanizmima koji su im dostupni, postoje grupe žrtava koje ne žele reparacije od svoje zemlje. U ovom slučaju, Bosna i Hercegovina, jer iz perspektive žrtava, nije ta koja je odgovorna za nanesenu štetu; administrativne reparacije ne mogu zamijeniti javno priznanje počinitelaca da su počinili zločine i prouzrokovali bol i štetu.

Kada se odlučuje o strategijama zagovaranja kako bi se uticalo na donošenje odluka, važno je imati ogromno i pravedno razumijevanje političke situacije i odabrati odgovarajući trenutak za reakciju, obraćanje i zahtijevanje akcije. To je upravo ono što je TRIAL, zajedno sa svojim međunarodnim partnerima, postigao. Po prvi put, Vlada Republike Srpske odluči-

la je priznati preživjele CRSV-a kao žrtve mučenja, te su čak udvostručili budžet za reparacije.

Korjenić je ukazala na potrebu da se posveti pažnja vremenskom okviru. Trideset godina nakon rata, žrtve stare, gube volju za borbom. Ova činjenica mora se uzeti u obzir pri razmišljanju o pristupima usmjerenim na žrtve u smislu reparacija.

Daliborka Uljarević, izvršna direktorica Centra za građansko obrazovanje, Crna Gora, podijelila je uvide, razmišljanja i preporuke o strategijama reparacija u Crnoj Gori i o ulozi civilnog društva.

Na početku, Uljarević je naglasila da kada je riječ o politikama reparacija u Crnoj Gori, postoji sistematska zanemarenost, bez obzira na razlike unutar vlasti. Ovo podriva napore civilnog društva.

Ističe da prava, iako jednom usvojena i implementirana, ne treba uzimati zdravo za gotovo. Kao primjer, Uljarević je navela građansko obrazovanje koje je nekada bilo obavezno u školama i imalo veliki značaj za multietničko crnogorsko društvo. Nažalost, od 2017. godine to više nije slučaj.

Crnogorsko društvo je duboko polarizovano i u velikoj mjeri politizovano. Nedavna empirijska istraživanja pokazuju da snažan uticaj većine političara i vjerskih zajednica ne doprinosi napretku crnogorskog društva ka progresivnim vrijednostima. Rehabilitacija ratnih zločinaca² i historijski revizionizam prepoznati su od strane 41 posto građana. Samo 36 posto Crnogoraca ne primjećuje historijski

2 Termin rehabilitacija u gore navedenom kontekstu označava društvenu rehabilitaciju.

revizionizam, dok manje od 20 posto nema jasne stavove o tom pitanju. Štaviše, gotovo polovina građana vidi porast radikalizma u društvu, naglasila je Uljarević. Zbog nedostataka u formalnom obrazovanju, kada su u pitanju historijske ličnosti, više nije jasno ko su „dobri“, a ko „loši“ momci.

Uljarević preporučuje ulaganje napora u formalno, kao i neformalno obrazovanje. Dalje je naglasila da je jedna od uloga civilnog društva u ovom kontekstu proizvodnja pomoćnih nastavnih materijala za nastavnike i organizacija obuka za njih.

Kako bi ilustrirala političku klimu u Crnoj Gori, koja nije pod uticajem samo političara, već i nedostatka građanskog interesa da se suprotstave negativnim trendovima, podijelila je primjer u kojem je gradonačelnik multietničkog grada Pljevlja došao na vlast de facto etničkim čišćenjem gradske javne uprave. Gradonačelnik je također nedavno izjavio da ne priznaje Kosovo kao nezavisnu državu. Dodatno, amandman koji pruža beneficije isključivo jednoj etničkoj grupi žrtava nije izglasan tokom plenarne sjednice, ali da jeste, Uljarević vjeruje da bi bio implementiran.

Kada je riječ o simboličnim reparacijama, politička klima je potpuno nazadovala u poređenju s nekoliko godina unazad. Na primjer, crnogorska vlada je bila jedina koja je pružila zvaničnu podršku REKOM-u. Danas civilno društvo zagovara postavljanje spomen-ploča ili spomenika u čast i sjećanje na žrtve, dok jedna lokalna vlast planira da počasti ratne zločince tako što će ulicu nazvati po njima.

Uljarević je pozvala na uključivanje u regionalnu saradnju, regionalne koalicije i napore za razmjenu znanja i informacija. Ako su različiti akteri uključeni i sinergizirani, uticaj na vlast je veći i snažniji.

Još jedna preporuka koju je Uljarević istakla jeste angažovanje građana da se suprotstave štetnim lokalnim i nacionalnim odlukama vlasti, kao i prepoznavanje da sistem reparacija mora biti holistički i da treba da služi zacjeljivanju žrtava, ne pojedinačno, već kolektivno, čineći to oblikom društvenog iscjeljenja. Ova vrsta tretmana nedostaje u Crnoj Gori, zaključila je.

Branko Ćulibrk, izvršni direktor Centra za mlade KVART, Bosna i Hercegovina, podijelio je svoja razmišljanja, uvide i preporuke u oblasti zagovaranja reparacija, kao i svoj rad s mladima u zajednicama, među kojima je i najneprijateljskija – Prijedor.

Na samom početku, Ćulibrk je kazao da je cilj KVART-a doprinos postizanju socijalne pravde i stvaranju pozitivnog uticaja na lokalnu zajednicu, što nužno podrazumijeva rad s mladima i rad na pitanjima poslijeratnog pomirenja. Na lokalnom nivou, proces suočavanja s prošlošću podijeljen je na isti način kao i u Bosni i Hercegovini, u monoetničke narative koji njeguju i čuvaju sjećanje isključivo na žrtve svoje etničke zajednice, izjavio je Ćulibrk.

Ćulibrk je naglasio važnost saradnje između mlađih i starijih generacija aktivista, zahvaljujući se aktivistima Emiru Hodžiću i Edinu Ramuliću. Saradnja kroz međugeneracijsko razumijevanje i podršku važna je za razmjenu znanja i iskustava.

Glavni razlog zbog kojeg je inicijativa 'Jer me se tiče' uspostavljena 2013. godine jeste da bi se dala vidljivost i javno priznanje žrtvama rata.

Inicijativa je 2014. godine počela zagovarati podizanje spomenika u čast 120 ubijene djece u Prijedoru tokom rata 1990-ih. Tokom rata, u Prijedoru je ubijeno 2.176 ljudi, više od 30.000 ljudi je držano u koncentracionim logorima, a više od 50.000 ljudi je raseljeno iz Prijedora, naglasio je Ćulibrk.

Postoji velika podjela u percepciji činjenica o tome šta se dogodilo u Prijedoru tokom 1990-ih, ali i o tome šta se dogodilo tokom Drugog svjetskog rata. Čak i danas, prošlost ima snažan uticaj na sadašnjost i na odnose među ljudima u Prijedoru, objasnio je.

Lokalne vlasti u Prijedoru ne pružaju platformu za otvoreni dijalog. Na dnevnom redu lokalne skupštine nema rasprave o prošlim događajima. Umjesto toga, vlasti stvaraju administrativne prepreke ili jednostavno onemogućavaju civilno društvo, konkretno inicijativu 'Jer me se tiče', da podiže spomenike u čast sjećanja na ubijenu djecu tokom rata. Iako postoji otpor lokalnih vlasti, predstavnici međunarodne zajednice su prilično zainteresovani za podršku inicijativama civilnog društva u Prijedoru, što je pohvalno.

Ćulibrk je također napomenuo da su organizacije civilnog društva uporne u mobilizaciji ljudi, organizovanju različitih vrsta javnih komemoracija i okupljanja te u stvaranju prostora za osnovnu solidarnost među ljudima.

Ključni uvidi iz diskusije

Učesnici su izrazili podršku platformama i koalicijama kao što je REKOM Mreža za pomirenje i bilateralnim vezama koje omogućavaju akterima civilnog društva širom zapadnog Balkana da razgovaraju o trenutnim izazovima u oblasti pomirenja, razmjenjuju informacije i pronalaze ideje za prevenciju. Također, istaknuto je da, ako su zajedničke akcije prema vlastima jače, i što je veći pritisak koji organizacije civilnog društva vrše na zakonodavce, veća je šansa da štetne politike ili odluke neće biti usvojene.

Tokom posljednjih trideset godina, organizacije civilnog društva postigle su značajne i uticajne rezultate. Istovremeno, učesnici smatraju izazovnim kako efikasnije uticati na donosiocima odluka u Bosni i Hercegovini.

Istaknuto je da je regionalna saradnja oslabljena posljednjih nekoliko godina. Zbog toga su učesnici preporučili jačanje saradnje između različitih organizacija iz različitih zemalja, uključujući i udruženja porodica nestalih osoba.

Rad u oblasti reparacija, posebno u oblasti simboličnih reparacija, mora se odvijati zajedno sa žrtvama i organizacijama žrtava. Iz iskustva organizacija civilnog društva koje rade u ovoj oblasti, umjetničke intervencije, kao što su izložbe kreirane u saradnji sa žrtvama i organizacijama žrtava, pokazale su pozitivan uticaj na empatiju, solidarnost i međusobno razumijevanje među žrtvama.

Reparacije su efikasan mehanizam za suočavanje sa historijskom nepr-

vdom. Štaviše, one podstiču pomirenje priznavanjem patnje žrtava. Karakter reparacija je preventivan, s ciljem da prekine ciklus nasilja i odnosi se na prošlost, ali je orijentisan ka sadašnjosti i budućnosti, čineći društvo otpornijim na ponavljanje zločina.

Pozitivna dostignuća u politici reparacija mogu se postići ako različiti akteri rade u sinergiji za isti cilj. Uspjeh je dostižniji ako međunarodna zajednica pruži konkretnu podršku i dosljedno pritiska domaće i lokalne donosioce odluka.

Strategije reparacija treba da usvoje prakse liderstva koje uzimaju u obzir traumu, smanjuju međugeneracijsku traumu i njeguju kulturu empatije i povjerenja.

PANEL III - ISCJELJIVANJE (IZ) PROŠLO- STI: PSIHO-SOCIJALNA PODRŠKA I OBRA- ZOVANJE

Panelisti:

Margareta Blažević,
Inicijativa mladih za ljudska prava, Hrvatska

Velma Šarić,
Centar za postkonfliktna istraživanja,
Bosna i Hercegovina

Jasna Zečević,
Vive žene Tuzla, Bosna i Hercegovina

Jasmina Lazović,
Heartefact, Srbija

Moderator:

Kate Ferguson, Protection Approaches

Christian Guillermet-Fernandez, predsjedavajući Globalne akcije protiv masovnih zločina (GAAMAC), pozdravio je učesnike konferencije putem video poruke. Kada je riječ o iscjeljenju iz prošlosti, psihosocijalnoj podršci i obrazovanju, GAAMAC doprinosi ovom naporu okupljanjem članova, dovodeći zajedno širok spektar aktera iz vlada i organizacija civilnog društva da udruže snage u jačanju nacionalne otpornosti na zločine. Guillermet-Fernandez je naglasio da genocid i drugi masovni zločini ne nastaju preko noći. Oni su rezultat sistematskog rasta kršenja ljudskih prava i nekažnjivosti.

„Genocid je proces u kojem diskriminacija, netolerancija i govor mržnje čine vrlo rane faze dehumanizacije ciljne grupe. Dakle, prije nego što dođemo do krajnje tačke genocida, imamo imperativ da se pozabavimo ovim pretečama. Moramo početi ublažavati i učiti iz prošlosti, mijenjati kulturu diskriminacije, tolerancije i nasilja u kulturu inkluzije i odgovornosti. Da bismo to postigli, svi moramo raditi zajedno i premostiti razlike između mnoštva aktera. Premošćivanje razlika između aktera kroz mreže kao što su GAAMAC ili Koalicija za prevenciju genocida i masovnih zločina na zapadnom Balkanu, te konferencije poput ove, (...) je ključno“, zaključio je.

Margareta Blažević, provoditeljica programa Inicijative mladih za ljudska prava, Hrvatska, podijelila je svoja razmišljanja, mišljenja i preporuke o ulozi obrazovanja mladih u prevenciji.

Na početku, Blažević je naglasila relevantnost prisustva predstavnika nevladinih organizacija na konfer-

enciji. Iako se Hrvatska ne percipira uvijek kao zemlja zapadnog Balkana, od presudne je važnosti da predstavnicima iz Hrvatske budu uključeni u agendu prevencije za zapadni Balkan.

Inicijativa mladih za ljudska prava je nevladina organizacija sa sjedištem u Zagrebu, sa ograncima koji djeluju i u drugim zemljama zapadnog Balkana, odnosno u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Kosovu. Misija koja je zajednička svim ograncima je opremanje mladih iz zapadnog Balkana znanjem i vještinama o tome kako odgovorno pristupiti neriješenim pitanjima iz prošlih ratova koji su se dogodili tokom 1990-ih godina, ali i podsticanje lokalnih zajednica da počnu da se bave prošlošću na taj način, objasnila je Blažević.

Istraživačka inicijativa “Ratne devedesete iz perspektive mladih”, koju je 2021. godine provela hrvatska Inicijativa mladih za ljudska prava, donijela je mnoge korisne uvide. Jedan od njih je činjenica da mladi u Hrvatskoj imaju vrlo nizak nivo znanja o ulozi Hrvatske u ratu u Bosni i Hercegovini. Ako je nivo znanja nizak, to omogućava ili ograničava sposobnost mladih da kritički procijene informacije koje dobijaju o pomenutim događajima iz medija ili javnog prostora. Konkretno, informacije o ratovima iz 1990-ih mladi obično dobijaju od svojih roditelja ili najbližih rođaka, što je školski primjer transgeneracijskog prijenosa ne samo traume, već i narativa i informacija o onome što se dogodilo tokom 1990-ih, naglasila je Blažević.

Istakla je važnost rada s mladima na dekonstruisanju dominantnih

narativa u njihovim zemljama; dati mladima aktivnu ulogu u procesima tranzicione pravde, na primjer, uključivanjem u memoracije, diskusije i panele, te podsticanjem da se sami organizuju. Impresivno je vidjeti sposobnost i kreativnost koju mladi imaju u kreiranju potencijalno značajnih i relevantnih kampanja ili doprinosa u promjeni narativa o prošlosti ka inkluzivnijem pristupu.

Također, Blažević je podijelila primjer pozitivnog uticaja učešća mladih na nedavnoj memoraciji kojoj je prisustvovala: Inicijativa mladih za ljudska prava Hrvatska, zajedno s drugim organizacijama civilnog društva, organizovala je posjetu bivšim koncentracionim logorima Heliodrom, kod Mostara, i Bugojnu, u Bosni i Hercegovini. Napori mladih mogu imati pozitivan uticaj na žrtve ili učesnike.

Kada je riječ o samostalno organizovanim uličnim akcijama, grupa mladih iz Hrvatske je bila inspirisana mladima iz Srbije, te je odlučila posjetiti što više gradova u Hrvatskoj, bilježeći grafite sa govorom mržnje, postavljajući pozitivne naljepnice da ih prekriju i zagovarajući kod lokalnih vlasti o štetnom efektu koji govor mržnje ima na društvo.

Izazovi rada s mladima na teškom naslijeđu prošlosti mogu biti vrlo stresni i emotivni za njih, što je važno adresirati, kao i izazov facilitiranja socijalnih interakcija između mladih različitih nacionalnosti. Pomenute prepreke zahtijevaju da aktivisti organizacija civilnog društva budu vrlo dobro opremljeni u različitim oblastima ovog specifičnog rada s mladima, istakla je Blažević.

Blažević je preporučila jačanje intersekcijskih partnerstava između organizacija koje rade s mladima, ali ne nužno u oblasti suočavanja s prošlošću i tranzicione pravde. Također je naglasila važnost uzimanja kratkoročnih ciljeva ozbiljno kada je riječ o agendi prevencije. Ovi ciljevi služe kao pozitivan podsticaj za napredak u kreiranju i pridržavanju dugoročnih planova.

Velma Šarić, osnivačica i predsjednica CPI, Bosna i Hercegovina, podijelila je svoje misli, uvide i preporuke o inovativnim mehanizmima, formalnim ili neformalnim, kao i obrazovnim programima koje organizacija sprovodi u Bosni i Hercegovini i regiji.

Prije trinaest godina, kada je CPI osnovan, najvjerovatnije je bila jedina organizacija koja se bavila pričama o moralnoj hrabrosti i pozitivnim promjenama u zajednici. Vodeći i još uvijek aktuelan projekat "Obični heroji", istakla je priče o moralnoj hrabrosti među različitim etničkim grupama, koje donose pozitivne promjene i među mladima. Još jedan projekat koji je istakla je Balkan Diskurs - multietnička omladinska multimedijalna platforma koja oprema mlade osnovnim znanjem iz novinarstva i fotografije. Pojasnila je rad platforme Balkan Diskurs s mladima, koji se nakon obuke a kroz proces mentorstva, vraćaju u svoje zajednice i nastavljaju pisati priče koje obično ne bi bile objavljene u medijima. Ova platforma je veoma važna jer je prije jedanaest godina bila prva koja je podizala glasove mladih, pokušavajući istaknuti te pozitivne primjere iz lokalnih zajednica.

CPI je posvećen stvaranju opcija za interdisciplinarnu saradnju između organizacija na zapadnom Balkanu. Čak i tokom perioda pandemije COVID-19, organizovali su i online komemoraciju za žrtve genocida u Srebrenici, zajedno s Inicijativom mladih za ljudska prava iz Srbije, Kosova i Hrvatske, istakla je Šarić.

Šarić je naglasila važnost međunarodnih partnera, poput Impunity Watch ili Protection Approaches, kao i predstavnika akademske zajednice i aktivista. Ovi akteri mogu zajedno stvoriti solidne, interdisciplinarne, višeslojne pristupe, kao i postaviti agendu mira i prevencije za zapadni Balkan.

Akademska zajednica, kao što su Kraljevski koledž u Londonu ili Londonska škola za ekonomiju i političke nauke, ima relevantnu ulogu za CPI jer pruža metode i alate za evaluaciju i mjerenje uticaja umjetnosti i drugih inovativnih pristupa u procesima pomirenja.

CPI kreira vlastiti nezavisni sadržaj, bilo kroz produkciju dokumentaraca ili kreiranje izložbi. Preciznije, petnaest dokumentaraca koje je producirao tim CPI-a pogledalo je 300 miliona ljudi širom svijeta i prevedeni su na osam jezika.

U zaključnim riječima, Šarić je naglasila uticaj koji je CPI imao u formalnom obrazovnom procesu i radu s mladima. Nakon otprilike osam ili devet godina napora da se kurikulumi o miru uključe u srednje škole, CPI je konačno uspio s kurikulumom pod nazivom "Holokaust i mir – Lekcije iz prošlosti za budućnost". Kurikulum će biti implementiran u Kantonu Sarajevo i kreiran je uz doprinos profesora

i nastavnika iz cijele Bosne i Hercegovine, uključujući i entitet Republika Srpska. Osam godina je bio pilotiran u mnogim različitim opštinama uz stalno poboljšanje sadržaja. Prošle godine, uz podršku Ministarstva obrazovanja Kantona Sarajevo, služeno je postao sastavni dio obrazovnog kurikuluma, i može se slobodno reći da po prvi put u postkonfliktnoj historiji Bosne i Hercegovine postoji mirovni kurikulum, koji će, prema navodima Pedagoškog zavoda, doseći do oko 400.000 učenika, iz osnovnih i srednjih škola.

Uprkos preprekama i slabim strukturama, CPI je postigao ovaj veliki uspjeh u zemlji sa 180 ministarstava, bez državnog ministarstva obrazovanja, rezimirala je Šarić.

Jedan od neformalnih obrazovnih programa koje CPI pruža je Škola za mlade Srebrenica, rezultat saradnje između CPI-a i Memorijalnog centra Srebrenica. Šarić je podsjetila i na neformalni obrazovni program koji CPI ima i u saradnji sa Memorijalnim centrom Sarajevo. Svake godine ovi programi okupljaju više od pedeset mladih s područja zapadnog Balkana, Evrope i svijeta.

Govoreći o programu Škole za mlade Srebrenica, pojasnila je da uključuje predavanja i radionice koje vode stručnjaci iz oblasti tranzicione pravde. Ono što ovu ljetnu školu čini posebno značajnom, prema riječima Šarić, je činjenica da učesnici prisustvuju zvaničnoj komemoraciji žrtvama genocida u Srebrenici, koja se organizuje 11. jula svake godine.

U Bosni i Hercegovini, kao i u regiji, društvo se bori s posljedicama ratova

koji su se desili tokom 1990-ih godina, a koji su vođeni po jasnim etničkim linijama. Da bi se prevazišle ove prepreke i tereti, regionalna saradnja mora biti naš prioritet, naglasila je Šarić.

Jasna Zečević direktorica udruženja Vive Žene Tuzla, Bosna i Hercegovina, podijelila je svoja razmišljanja, uvide i preporuke o radu na pitanjima traume u Bosni i Hercegovini.

Na početku, Zečević je govorila o Vive Žene Tuzla, koja je osnovana prije tri deset godina. Kada je Vive Žene Tuzla osnovana 1994. godine, prva faza njihovog rada bila je na liječenju trauma žena koje su došle u organizaciju. Druga faza bila je ohrabrivanje žena i preživjelih da počnu govoriti. Organizacija je radila na liječenju trauma na individualnom nivou i na jačanju njihovih glasova kako bi žene i preživjeli mogli biti podržani u lobiranju i zagovaranju, zakonima, mrežama i drugim područjima. Tokom treće faze, Vive Žene Tuzla su počele saradivati s institucijama. Također su pružali podršku svjedocima ratnih zločina, prije, tokom i nakon suđenja.

Vive Žene Tuzla je organizacija koja se fokusira na psihosocijalnu i psihoterapijsku podršku i saraduje s drugim organizacijama kako bi pružila podršku svjedocima ratnih zločina, kao i kako bi educirala profesionalce i institucije o tome kako pristupiti i raditi s preživjelim i svjedocima ratnih zločina. Posebno se fokusiraju na pomoć preživjelim seksualnog nasilja iz rata.

Pored svog dugogodišnjeg rada na prepoznavanju i liječenju trauma, Vive Žene Tuzla su posvećene stva-

ranju veza između različitih etničkih zajednica u smislu ljudskih prava. Ovaj pristup znači raditi na pomirenju, ali Vive Žene ne koriste termin pomirenje. To je zato što korisnici obično komentarišu da žrtve i svjedoci nisu bili u sukobu ni s kim, pa nema potrebe za pomirenjem. Stoga, Vive Žene se drže pristupa ljudskih prava.

Vive Žene također rade s djecom iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, nastojeći spriječiti prijenos traume, što je vrlo težak zadatak. Zečević je naglasila da je proces razgovora s porodicama žrtava veoma izazovan. Potpuno je razumljivo da preživjeli žele zaboraviti ono što im se dogodilo. Također je bolno govoriti o onome kroz šta su prošli, ali istovremeno, ako nema razgovora o prošlosti, veća je vjerovatnoća da će se to ponoviti. Tišina, zajedno s političarima koji ignorišu prošlost, može imati ozbiljne posljedice za društvo, objasnila je.

Da bi pojasnila razliku između liječenja traume i učenja iz prošlosti, Zečević je rekla da je važno razumjeti da pojedinci i društvo ne mogu biti izliječeni od činjenica iz prošlosti. Pojasnila je razliku ističući da je važno razumjeti da, iako pojedinci i društvo ne mogu biti izliječeni od činjenica iz prošlosti, mogu izliječiti svoje traume. Problem s prošlošću je pitanje kako je prihvatiti, a ne kako je izliječiti. U oba procesa, i priznavanja činjenica i liječenja, na individualnom i kolektivnom nivou, institucije imaju važnu ulogu. Također je važno kako se ponašaju; da li podržavaju ili suprotstavljaju se procesima.

Zečević je zaključila naglasivši činjenicu da postoji visok nivo nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, zbog činjenice da društvo nije izliječilo traumu s potrebnim koracima tokom trideset godina. Posljedično, mladi i nove generacije preuzimaju traumu prethodnih generacija, perpetuirajući negativna ponašanja.

Jasmina Lazović, koordinatorica razmjena i saradnje s Kosovom Heartefact, Srbija podijelila je svoja razmišljanja i uvide o ulozi umjetnosti u suočavanju s prošlošću i procesima tranzicione pravde.

Lazović je naglasila da nije umjetnica, već braniteljica ljudskih prava i istraživačica u oblasti pada Jugoslavije i suočavanja s prošlošću, ali da je već dugi niz godina uključena u produkciju i organizaciju različitih vrsta i formi umjetničkog sadržaja u oblasti ljudskih prava.

Heartefact je multidisciplinarna organizacija sa sjedištem u Beogradu, Srbija, a prepoznata je najviše po svom radu u oblasti umjetnosti i kulture. Prema pojašnjenju Lazović, Heartefact je nezavisni, profesionalni i angažovani pozorišni prostor u Beogradu.

Lazović je naglasila važnost dopiranja do publike koja nije već upoznata s činjenicama koje su utvrdili sudovi o 1990-im godinama ili nije na progresivnom stanovištu kada su u pitanju pomirenje i suočavanje s prošlošću. To znači, nastavila je Lazović, da morate donijeti sadržaj u gradove i mjesta izvan Beograda, organizirati sesije o sadržaju s kojim najčešće publika nije upoznata, kao i pojasniti potencijalno apstraktne umjetničke forme prenosa poruke.

Heartefact se bavi stvaranjem ovakvog tipa sadržaja o teškom naslijeđu prošlosti od 2009. godine. Lazović je pojasnila da umjetnici, dok se pripremaju za pozorišnu predstavu ili film, prolaze kroz proces edukacije u oblasti suočavanja s prošlošću. Ovo im pomaže da budu bolje opremljeni, ne samo sa činjeničnim znanjem, već i sa vještinama da dalje zagovaraju važnost odgovornog suočavanja s prošlošću za dobrobit društva.

Važan aspekt procesa kreiranja je aktivno uključivanje člana pogođenih zajednica ili aktivista civilnog društva kako bi dobili povratne informacije i povećali uticaj koji konkretno umjetničko djelo ima na njih.

Još jedna važna uloga koju Heartefact igra je podrška mladim umjetnicima koji žele stvarati djela koja se bave prošlošću. Heartefact pruža najmanje tri stuba podrške; finansijsku kroz subvencioniranje, savjetodavnu pružanjem informacija o resursima gdje pronaći činjenice o sukobima (kako raditi s arhivama MKSJ/ MRMKS) i psihološku, kako se nositi s otporima i jakim negativnim reakcijama članova društva koji se protive iskrenom suočavanju s prošlošću, zaključila je Lazović.

Pozitivnih primjera je bilo, i to 2013. godine kada su predstavnici državnih institucija bili za podršku izložbama koje prikazuju činjenice o ulozi srpskih oružanih snaga tokom 1990-ih. Danas je ovaj prostor za otvaranje dijaloga kroz umjetničke forme o prošlosti isključivo rezervisan za civilno društvo.

Iako je Lazović bila zamoljena da podijeli svoje misli o tome kako se um-

jetnost može usmjeriti ka prekidanju transgeneracijske traume, objasnila je „(...) da bi mi bilo mnogo lakše govoriti o ulozi umjetnosti u njegovanju transgeneracijske mržnje, jer to je stvarno nešto o čemu mogu puno govoriti, jer je umjetnost veoma snažno korištena od strane onih nacionalističkih segmenata društva da nas vrate unazad i da se bore protiv svih ovih napora.“

Ključni uvidi iz diskusije

Preporučeno je da se pristupi liječenju traume holistički, kako na individualnom, tako i na kolektivnom nivou. Također, prilikom rada na traumi na individualnom i društvenom nivou, moraju se uzeti u obzir patrijarhalni korijeni duboko ukorijenjeni u društvima zapadnog Balkana.

U vezi s podrškom žrtvama u kontekstu njihove uloge tokom krivičnih postupaka, naglašeno je da zaštita žrtava ratnih zločina mora biti dovoljno senzibilizirana prema potrebama žrtava, kako tokom tako i nakon suđenja, kako bi se prekinuo krug traume, ali i kako bi se žrtvama dala hrabrost da govore.

Prekidanje začaranog kruga traume zahtijeva sljedeće korake: prvo, kažnjavanje počinitelja; drugo, pružanje reparacija žrtvama; i treće, garancija države da se zločini neće ponoviti. Najveći problem u tome je volja da se to sprovede. Za proces ozdravljenja, svi ovi koraci moraju biti ispunjeni.

Učesnici su podijelili svoja iskustva u radu sa žrtvama seksualnih ratnih zločina, gdje se pokazalo da žrtve mnogo lakše govore o svom iskustvu ako žive, na primjer, u Švedskoj nego u Bosni i Hercegovini, jer je rad na

njihovoj traumi tamo urađen na profesionalniji način. Žrtve su bile bolje pripremljene za svjedočenje i osjećale su se sigurnije jer nisu bile u zemlji u kojoj se zločin dogodio.

Neodgovorne institucije i slojevite podjele u Bosni i Hercegovini ostat će teret za buduće generacije ako donosioci politika ne ulože napore u značajne promjene.

Još jedna zabrinutost koju su učesnici izrazili je kako bi napetost zbog mogućnosti novog sukoba mogla uticati na žrtve na zapadnom Balkanu koje su i dalje u stanju nedovršenog rata.

Istaknuto je da jedna od uloga organizacija civilnog društva treba biti stvaranje prostora za pozitivne priče o pojedincima koji se suprotstavljaju mržnji i štetnoj retorici, a jedan od primjera dobre prakse je priznanje “Obični heroj” koje dodjeljuje CPI.

Jedna od zabrinutosti iznesenih tokom diskusije bila je da, posebno u Srbiji, postoji samo nekoliko glumaca i redatelja koji su spremni baviti se temama iz prošlosti na temelju činjenica.

S druge strane, angažovani filmovi koji se bave pitanjima prošlosti, poput filma Jasmile Žbanić Grbavica ili filma Angeline Jolie U zemlji krvi i meda, igraju značajnu ulogu u doprinosu inkluzivnoj kulturi sjećanja. Pored toga, međunarodno emitiranje može se koristiti za uspješno zagovaranje unapređenja prava žrtava.

Naglašeno je da rad s mladima može biti veoma važan za prekidanje ovog kruga nasilja, jer ima za cilj promjenu narativa koje su mladi već usvojili. Cilj rada s mladima nije zamjena trenut-

nih narativa s drugim, već opremanje mladih dovoljno znanjem kako bi mogli kritički procijeniti te narative i, nadamo se, stvoriti nove, inkluzivne.

Tokom diskusije izražene su sumnje u pozitivni uticaj krivične pravde na žrtve i društvo. Ipak, naglašeno je da su krivične presude, kažnjavanje počinitelaca i krivična pravda neophodni koraci u procesu izlječenja traume.

Također, istaknuto je da postignuća u krivičnoj pravdi igraju važnu ulogu u razumijevanju, prihvatanju i priznavanju konkretnih činjenica o tome šta se dogodilo tokom rata. Arhive sudova i dostupnost činjeničnih podataka daju nadu da će buduće generacije graditi narative zasnovane na istini.

Zaključna diskusija fokusirala se na naslijeđe MKSJ-a i kako je to uticalo na razvoj međunarodnog humanitarnog prava, posebno kada su u pitanju zločini seksualnog nasilja i priznavanje ovih zločina kao zločina protiv čovječnosti.

PANEL IV – CIVILNO DRUŠTVO I MEDI- JI: SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU U DOBA NOVIH TEHNOLOGIJA

Panelisti:

Sofija Todorović,
Inicijativa mladih za ljudska prava,
Srbija

Mirza Avdić,
Centar za istraživačko novinarstvo,
Bosna i Hercegovina

Vesna Teršelič,
Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću,
Hrvatska

Moderator:

Branka Vierda, nezavisna konsultantica

Vesna Teršelič, voditeljica Documente – Centra za suočavanje s prošlošću, Hrvatska, podijelila je svoja mišljenja i razmišljanja o opcijama kako iskoristiti nove tehnologije, posebno društvene mreže, u procesima suočavanja s prošlošću. Teršelič je napomenula da je organizacija iz koje dolazi, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, tokom godina sakupila ogromnu arhivu koja, između ostalog, sadrži više od 500 video zapisa osobnih svjedočenja sa podacima o ljudskim gubicima i sudbini ubijenih i prisilno nestalih osoba.

Dokumentacija suđenja za ratne zločine i izvještaji o tim suđenjima čine sadržaj kompleksnim i višeslojnim; potrebno ga je dodatno kontekstualizirati prije nego se objavi. Kada razmišljamo o upotrebi društvenih mreža i prilagođavanju sadržaja za tu svrhu, zadatak postaje još teži.

Pored toga, otvoreno je pitanje saglasnosti. Kako navigirati proces stvaranja i objavljivanja kratkih video zapisa ili kampanja prikladnih za društvene mreže bez specifične saglasnosti žrtve ili preživjelih da se koristi njihovo svjedočenje, koje su prethodno dobrovoljno podijelili, a čak su dali saglasnost za snimanje, ali za ovu svrhu treba dodatna saglasnost. „Šta ako više nisu živi?“, pitala je Teršelič.

Istakla je da je tokom posljednjih nekoliko godina Documenta shvatila relevantnost lokalizacije priča žrtava i preživjelih koje se koriste za predstavljanje određenog mjesta ili dijela grada. Ako organizirate studijske posjete i šetnje, vaša grupa može brojati oko trideset ljudi, ali ako objavite određeni sadržaj na društvenim

mrežama, broj pregleda će biti mnogo veći. Istovremeno, online i offline sadržaj rezoniraju se drugačije.

Mladi su, naravno, skloniji upijanju sadržaja putem društvenih mreža, a Teršelič je podijelila da je Documenta imala određeni uspjeh u korištenju Instagrama za širenje relevantnih informacija. Međutim, postavljaju se daljnja pitanja. Na primjer, na koliko jezika bi priča trebala biti predstavljena, koji su dostupni resursi i troškovi, i tako dalje.

Također je istaknula da su usmena historija i osobne priče kao metoda za predstavljanje nekih historijskih događaja sada popularnije u medijima nego ikada prije. Ovo opet otvara pitanje saglasnosti, jer ponekad žrtve nisu zadovoljne kako su prikazale svoje iskustvo prije mnogo godina i ne žele da se to javno emituje.

Zanimanje medija za informiranje javnosti o nedavnim ratovima iz perspektive suočavanja s prošlošću i pomirenja je manje nego što je bilo prije, složila se Teršelič s iznesenom tvrdnjom.

U vezi s korištenjem online prostora za komemoracije, Teršelič vjeruje da online prostori ne mogu i ne trebaju zamijeniti fizičke događaje i iskustva stečena kroz fizičku interakciju u stvarnom životu.

Naglasila je relevantnost pozitivnih priča na lokalnom nivou, pokazujući primjere drugih strana rata. Kada prisustvujete ili organizujete komemoraciju za žrtve, potrebno je obratiti pažnju na sve etničke grupe i žrtve iz različitih etničkih grupa. Odavanjem počasti svim žrtvama pokazuje i dokazuje da su sve žrtve relevantne

i da neće biti zaboravljene. Zaključila je rekavši da je podjednako važno pokušati opisati kompleksnost u online prostorima kako bi se izbjegle kritike pristranosti.

Sofija Todorović, direktorica Inicijative mladih za ljudska prava (YIHR), Srbije, podijelila je svoja razmišljanja i uvide o etičkim izazovima prilikom korištenja novih tehnologija za pokrivanje pitanja vezanih za tranziciju pravdu i ratove iz 1990-ih. Također je detaljno opisala svoje uvide o primjerima pozitivnog uticaja na mlade putem komunikacije na društvenim mrežama.

Todorović je naglasila da organizacija iz koje dolazi ulaže puno truda, kreativnosti i vremena u razvijanje sadržaja prikladnog za društvene mreže kako bi doprla do šire javnosti. Kako bi se sadržaj širio na način koji je prikladan za širu publiku, mora biti kratak i jednostavan. Naravno, složen materijal se ne može lako pretvoriti u kratke objave prikladne za društvene mreže, ali ono što se može učiniti je kombinirati različite aktivnosti, poput uličnih akcija, zajedno s pokrivanjem na društvenim mrežama.

Kako bi to objasnila šire, Todorović je istaknula relevantnost kombinovanja prošlih događaja sa sadašnjim kako bi se željena poruka efikasnije podijelila. Na primjer, prilikom obilježavanja zločina u Štrpcima, aktivisti Inicijative mladih za ljudska prava postavili su letke na sjedišta u vozovima. U formi pripovijedanja, leci su sadržavali informacije o zločinu počinjenom nad civilima u vozu koji je vozio od Beograda do Bara. Stavljanjem letaka u voz, Inicijativa mladih za ljudska prava željela je pobuditi empatiju prema

žrtvama i pokušati angažovati ljude da izraze solidarnost s žrtvama objašnjavajući im da se to moglo dogoditi i njima; 1993. godine, dok su se vozili vozom, putnici, civili, bili su izvučeni iz voza i ubijeni samo zbog svoje etničke pripadnosti. Sadržaj prikazan na društvenim mrežama bio je kratak video koji pokriva ovu aktivističku komemorativnu akciju.

Zaključujući, Todorović je naglasila da, prilikom predstavljanja određenih događaja na društvenim mrežama, sadržaj mora biti angažujući, ali istovremeno mora poštovati dostojanstvo žrtava. To zahtijeva vrijeme, kreativan tim i odgovarajuća sredstva.

Što se tiče uticaja na širu publiku, YIHR nastoji biti tačan i pokušava uticati na promjenu dominantne paradigme u društvu na način koji prebacuje ovaj militaristički, monoetnički narativ u inkluzivniji, mirniji. YIHR to čini, između ostalog, pružanjem mentorstva mladim istraživačima za analizu presuda MKSJ-a, stvaranjem platforme za debate i uključivanjem mladih sa različitim, čak i potpuno suprotnim stavovima o prošlim događajima i ulozi Srbije u devedesetim, objasnila je Todorović.

Istakla je da je veoma važno razumjeti politike društvenih mreža u smislu algoritama i kako pristupiti govoru mržnje u online prostorima, što je često reakcija na objave na društvenim mrežama koje nisu u skladu sa dominantnim narativom o ulozi Srbije tokom ratova devedesetih.

Ako ste u Srbiji i ukucate istina o Srebrenici u Google pretraživač i pritisnete enter, prvih dvadeset pretraga koje dobijete, koje su veoma vidljive,

bit će veoma nejasni rezultati, poput web stranica negatora. Međutim, kada učinite istu pretragu u Bosni i Hercegovini, u Sarajevu ćete dobiti potpuno drugačiji rezultat. Ovo su zaključci koje treba uzeti u obzir. Moramo biti kreativni da bismo došli do publike s sadržajem koji želimo otkloniti, naglasila je Todorović.

Objasnila je da je važno priznati da ljudska prava u virtuelnim prostorima nisu pod regulativom Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, već zavise od pojedinaca i preduzetnika koji posjeduju određene društvene mreže i njihove interpretacije onoga što je ili nije sloboda govora.

Jedna od vrlo ozbiljnih posljedica vezanih za umjetnu inteligenciju (AI) je ta da „ćemo ostati zarobljeni u vlastitom znanju i preferencama, da nećemo moći biti izloženi nećemu drugačijem, drugačijoj perspektivi ili bilo čemu, jer će putevi te logike stalno voditi nas ka našim online preferencama i nećemo moći izaći iz toga“, istakla je Todorović.

Zaključila je ističući važnost proširenja saradnje s partnerima, mladima i novinarima koji nisu nužno dobro opremljeni znanjem u oblasti tranzicije pravde, ali dijele iste vrijednosti i spremni su pozitivno doprinijeti i unaprijediti svoje znanje u oblasti suočavanja s prošlošću.

Mirza Avdić, menadžer na projektu Centra za istraživačko novinarstvo (CIN), Bosna i Hercegovina, podijelio je svoja razmišljanja i mišljenja o novinarstvu u online sferi, izazovima u radu u online medijima, ulozi umjetne inteligencije i izazovima koje bi mogla prouzrokovati u suočavanju s procesima iz prošlosti.

Na početku je Avdić podijelio nekoliko informacija o Centru za istraživačko novinarstvo, koji je nevladina medijska agencija sa sjedištem u Sarajevu. Centar za istraživačko novinarstvo je istovremeno medijski outlet i organizacija civilnog društva.

Što se tiče govora mržnje u online prostoru, Avdić je istakao važnost razumijevanja da se online mediji mogu koristiti kao oružje za poticanje mržnje među mladima. Kao dio projekta Mreže izvještavanja o raznolikosti [Reporting Diversity Network], CIN je otkrio više od devedeset narativa govora mržnje u online medijima u Bosni i Hercegovini. Glavni akteri u tim narativima bili su politički lideri, ključni donosioci odluka i influenseri. Osnova za govor mržnje bila je etnička pripadnost i spol, kao i migranti, naglasio je Avdić.

Budući da u Bosni i Hercegovini ne postoji pravni okvir za regulisanje i kažnjavanje govora mržnje u online sferi, jedina dostupna mjera je praćenje trendova u online svijetu.

Još jedna važna prepreka s kojom se online mediji suočavaju je nedovoljan kapacitet za provjeru činjenica. Jedna od prednosti istraživačkog novinarstva u odnosu na online medije je pružanje faktografski provjerenih, nepristrasnih informacija široj publici.

Avdić je naglasio da su narativi govora mržnje posljedica nedostatka medijske pismenosti među mladima. Osim toga, komentarisao je da, uprkos rastu alata poput ChatGPT-a i drugih AI tehnologija, primarni problem i dalje ostaje govor mržnje na postojećim društvenim mrežama (Facebook, Instagram, TikTok). Ove platforme su obrisale samo pet pos-

to ukupnog broja komentara govora mržnje. S druge strane, administratori X svakodnevno brišu, blokiraju i uklanjaju 1.000.000 X naloga zbog govora mržnje.

Ključni uvidi iz diskusije

Tokom diskusije naglasak je stavljen na opisivanje online okruženja kako bi se ukazalo na to da se u digitalnoj oblasti civilno društvo ne "takmiči" samo s desničarskim organizacijama, već i s velikim budžetima i korporacijama. S druge strane, strategije protiv nacionalističkih retorika i politika su preuzele online prostore. Učesnici su primijetili da su kontra-narativi koji isključivo uključuju PR strategije za suprotstavljanje dominantnim narativima korištenjem online prostora nedovoljni.

Izazovni aspekt prilikom spajanja suočavanja s prošlošću s novim tehnologijama je kako premostiti razliku između offline stručnosti i online prostora.

Istaknuto je da bi predstavnici civilnog društva koji se bave pitanjima prošlosti s prostora zapadnog Balkana trebali biti uključeni u debate o tome kako regulirati slobodu govora u online prostoru. Osim toga, postoji potreba za usklađivanjem regulativa između unutrašnjeg upravljanja određenim društvenim mrežama i pravnog okvira određene zemlje o govoru mržnje, negaciji genocida i ratnih zločina.

Preporučeno je redovno evaluirati implementaciju komunikacijskih strategija na društvenim mrežama kada se radi o predstavljanju podataka i činjenica utvrđenih na sudu o ratnim zločinima.

Svaka nevladina organizacija posvećena pitanjima suočavanja s prošlošću ne mora nužno biti uključena u borbu protiv informacija i upravljanje sadržajem na društvenim mrežama. Preporučuje se da organizacije angažovane na prikupljanju podataka i istraživanjima sarađuju s organizacijom koja je više angažovana i bolje opremljena znanjem i kapacitetom za tu svrhu.

Preporučeno je koristiti društvene mreže za približavanje mladima. Društvene mreže također mogu služiti za edukaciju šire publike u oblasti tranzicione pravde.

Tokom završnih komentara također su istaknuta neka hitna pitanja koja nisu usko povezana s problemom novih tehnologija i suočavanjem s procesima iz prošlosti. Pored odgovornosti institucija, učesnici su naglasili veliki problem s njihovom transparentnošću, odnosno dostupnosti informacija. Veoma ograničen broj presuda i optužnica za slučajeve ratnih zločina dostupan je online.

POSTIZANJE PREVENCIJE: KLJUČNI UVIDI I OBLASTI DJELOVANJA CGMAP-A

Ključni uvidi sa zatvorenog sastanka:

Tokom zatvorenog sastanka, učesnici su raspravljali o sadržaju i operativnim aspektima budućeg rada CGMAP-a na agendi prevencije³. Unger i Šarić moderirali su diskusiju. Najrelevantniji komentari koje su učesnici diskusije iznijeli su sljedeći:

Jedan od ciljeva CGMAP-a koji je istaknut je potreba za jačanjem regionalne saradnje i koordinacije o pitanjima prevencije u smislu veće efikasnosti i zagovaranja na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou (EU, UN), kao i međusobne podrške.

Iskoristiti široko znanje, stručnost i iskustvo članova CGMAP-a u doprinosu tranzicionoj pravdi na zapadnom

³ Tokom zatvorenog sastanka, Kate Ferguson je predstavila rad Protection Approaches organizacije koji se nalazi u Londonu, Ujedinjeno Kraljevstvo i razgovarala je sa učesnicima o tome kako praksu prevencije učiniti inkluzivnijom.

Balkanu kako bi se stvorile nove ideje i pristupi na bilateralnom i regionalnom nivou za postizanje vidljivih i relevantnih rezultata u oblasti odgovornog suočavanja s prošlošću.

Kako bismo izbjegli ponavljanje grešaka, iskustva civilnog društva koja su već bila povezana ili uključena u saradnju s drugim civilnim društvima iz regiona trebaju se koristiti kao naučene lekcije o izazovima saradnje među OCD-a u oblasti suočavanja.

Pronaći uspješne načine kako osigurati da CGMAP funkcioniše svrhovito, prepoznajući raspoložive ljudske i finansijske resurse koje civilno društvo ima na raspolaganju, te raditi autonomno i kroz Koaliciju.

Priznati da je cilj Koalicije stvoriti i implementirati zajedničku agendu za prevenciju koja je jača od vizije, ali neobavezna kao strategija.

Ne podcjenjivati politički kontekst prilikom adresiranja potreba i zahtjeva svake zemlje zapadnog Balkana u vezi s suočavanjem s prošlošću. Uzeti u obzir kako učiniti članove CGMAP-a i njihovu međusobnu saradnju uticajnim na nacionalnom, pored regionalnog nivoa.

Poboljšati komunikaciju unutar Koalicije kako bi bila tačna i informativna, čineći Koaliciju inkluzivnom i podsticajnom za druga civilna društva koja se bave ovom oblasti da se pridruže, s posebnim naglaskom na manje, lokalne organizacije, pružanjem izvještaja, sastanaka (online i offline) i drugih relevantnih kanala za dijeljenje informacija.

Razumjeti kako postići tranzicionu pravdu i, sukladno tome, kako efi-

kasno zagovarati implementaciju određenih mehanizama, važno je biti svjestan trenutnog političkog konteksta i detalja. Stoga će se Koalicija prvo fokusirati na oblikovanje konteksta, a zatim na teme prilikom mapiranja agende.

Snaga kolektivnog civilnog društva onih koji su najbliži izazovima ima jači potencijal da utiče na međunarodnu zajednicu u smislu lobiranja kod političara i prikupljanja sredstava nego što to može pojedinačna organizacija.

S obzirom na to da Koalicija ima cilj prevencije, bilo bi neophodno uspostaviti hitni komunikacijski protokol kako bi se moglo brzo stupiti u kontakt i (re)agirati.

Osim toga, Koalicija bi trebala razmotriti pridruživanje već postojećim mrežama civilnog društva posvećenim prevenciji na globalnom nivou.

Istražiti mogućnosti stvaranja veće javne i međunarodne pažnje povodom 30. godišnjice genocida u Srebrenici koja će biti obilježena sljedeće godine, 2025. To se poklapa s 80. godišnjicom oslobođenja njemačkog nacističkog koncentracionog i logora za istrebljenje Auschwitz. Iskoristiti pažnju međunarodne zajednice na godinu koja obilježava dvije okrugle godišnjice žrtava genocida na evropskom tlu.

Procijeniti mogućnost saradnje s drugim civilnim društvima koja se bave prevencijom iz drugih dijelova Evrope i svijeta, na primjer, Auschwitz Institutom za prevenciju genocida i zločina.

Proces pristupanja EU nema preventivnu perspektivu, što je veoma

relevantno za zemlje u procesu pristupanja, a Koalicija bi trebala popuniti tu prazninu čineći je vidljivijom i relevantnijom. Prema tome, Koalicija bi se trebala boriti za participaciju, za aktivnu ulogu u podizanju svijesti kod donosioca odluka na evropskom i globalnom nivou.

Iskoristiti desetogodišnje članstvo Hrvatske u Evropskoj uniji kako bi se promovirala agenda prevencije prema Evropskoj komisiji i neprestano insistirati da se Hrvatska ne izostavi iz okvira zapadnog Balkana, s obzirom na to da je Hrvatska neizbježni akter u izgradnji i postizanju pomirenja i regionalne saradnje u procesima tranzicione pravde.

Angažovati se u proaktivnijem zagovaranju prema međunarodnoj zajednici, kao i međunarodnim organizacijama, EU, UN-u, Vijeću Evrope, Savjetu za ljudska prava, ali i „aktivirati“ ambasade u zemljama zapadnog Balkana kako bi se podigla uzbuna na najviši nivo o neposrednim rizicima od novih potencijalnih sukoba i u Bosni i Hercegovini i na Kosovu.

Uzeti u obzir „umor od aktivizma“ i činjenicu da rad na suočavanju s nedavnom prošlošću zahtijeva visok nivo fokusa i otpornosti na vanjske faktore koji nisu podržavajući i koji snažno protivrječe odgovornom i poštenom suočavanju s procesima iz prošlosti. Iskoristite Koaliciju kao sigurnosnu mrežu za borbe za ljudska prava i civilna društva koja rade na ovom polju, njegujući solidarnost i međusobnu podršku.

Planirati koja su strateška mjesta na kojima bi CGMAP želio da ova agenda bude postavljena, kako bi se malo

promijenio i diskurs međunarodne zajednice.

Rad Koalicije mogao bi imati koristi ako djeluje kroz radne grupe formirane na osnovu njihove specifične stručnosti (obrazovanje, direktan rad s žrtvama i organizacijama žrtava, psihosocijalna podrška, istraživanje, arhive itd.).

Podijeliti listu trenutnih (kratkoročnih) i budućih (srednjoročnih) planiranih ciljeva i aktivnosti u oblasti suočavanja s prošlošću među članovima CGMAP-a kako bi se olakšala bilateralna i regionalna saradnja na konkretnim postignućima.

Definisati etičke standarde i protokole CGMAP-a za novopridošle članove.

Oblasti djelovanja CGMAP-a: tri klastera za budući rad CGMAP-a na agendi prevencije

Zagovaranje: Koalicija bi trebala fokusirati svoje napore na zagovaranje, kampanje i uticaj na donosioca odluka na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou kako bi prioritetizirala napore u prevenciji genocida i masovnih zločina na zapadnom Balkanu tokom 1900-ih. Aktivnosti CGMAP-a trebale bi uključivati zagovaranje promjena politika, podizanje svijesti i mobilizacija podrške za preventivne mjere.

Zaštita i komunikacija: Koalicija bi trebala fokusirati svoje napore na osiguranje sigurnosti i dobrobiti pojedinaca koji su aktivno uključeni u agendu prevencije, uključujući borbe za ljudska prava

i aktiviste. Također, fokus bi trebao biti na stvaranju inkluzivnog okruženja za novopridošle članove. Trebalo bi postići efikasnu komunikaciju i saradnju među članovima, osigurati da komunikacija bude tačna, pravovremena, transparentna, pružajući kontinuirane ažurirane informacije o ciljevima zagovaranja, novim temama i relevantnim aktivnostima.

Dodatno, Koalicija bi trebala uspostaviti komunikacijske protokole kako bi omogućila brze odgovore i efikasnu koordinaciju tokom kritičnih situacija.

Platforma za dijeljenje i povećanje znanja: Koalicija bi trebala pružiti kolaborativnu platformu na kojoj članovi mogu razmjenjivati ideje, planove i aktivnosti, dijeliti najbolje prakse i graditi kolektivno znanje kako bi poboljšali napore u prevenciji. Uz to, organizirati radionice, konferencije i online/offline forume za dijeljenje znanja, kao i olakšati istraživačke i dokumentacijske inicijative vezane za suočavanje s procesima iz prošlosti i mehanizmima tranzicione pravde u regionu.

PREPORUKE: ZAJEDNIČKA AGENDA ZA PREVENCIJU NA ZAPADNOM BALKANU

Na osnovu uvida podijeljenih tokom prezentacija, diskusija i zatvorenog sastanka, evidentno je da agenda prevencije na zapadnom Balkanu zahtijeva višeslojan pristup koji uključuje različite aktere. Ovi akteri trebali bi uključivati organizacije civilnog društva, vladine institucije, medije, akademsku zajednicu, kao i međunarodna tijela i organizacije.

KLJUČNE PREPORUKE

Glavne zaključke panela i zatvorenog sastanka moguće je sažeti u šest najhitnijih pitanja za poticanje i omogućavanje prevencije genocida i masovnih zločina na zapadnom Balkanu:

Usvojiti pristup usmjeren na žrtve - prepoznati potrebe civilnih ratnih žrtava i uključiti žrtve i organizacije koje ih predstavljaju u razvoj strategija za suočavanje s prošlošću. Njegovati zaštitu žrtava prije, tokom i nakon suđenja za ratne zločine, uz razvoj efikasnih reparativnih strategija.

Usvojiti holistički pristup suočavanju s prošlošću - osmisliti i implementirati politike usmjerene na iskreno i dosljedno priznavanje mira kao najvažnije društvene vrijednosti. Pored pravnih procesa koji uključuju suđenja za ratne zločine i materijalne reparacije, priznati značaj nepravničkih procesa u suočavanju s prošlošću, posebno simboličkih reparacija (npr. javno priznavanje počinjenih ratnih zločina, javna izvinjenja, inkluzivne komemoracije, spomenici, muzeji) i osigurati sprečavanje ponavljanja, uključujući obrazovanje mladih o 1990-im na osnovu zakonski utvrđenih činjenica.

Mobilizirati podršku međunarodne zajednice s posebnim fokusom na Evropsku uniju - integrirati agendu prevencije u procese pridruživanja EU. Iskoristiti pre-pridruživanje kako bi se istaknula važnost holističkog pristupa u suočavanju s procesima iz prošlosti. Priznati euroskeptične trendove u zemljama zapadnog Balkana i informirati širu javnost o benefitima EU integracija. Uticati na šire razumijevanje EU integracija kao saveza usmjerenog na očuvanje mira.

Podsticati regionalnu saradnju među organizacijama civilnog društva (OCD) - stvoriti platforme koje omogućavaju razmjenu znanja, iskustava i stručnosti među OCD-ima koji djeluju na nacionalnom nivou, inicijativama na terenu i organizacijama žrtava i nestalih osoba. Promovisati saradnju između OCD-a koji rade na suočavanju s prošlošću i OCD-a različitih pozadina (vođene mladi-

ma, orijentisane na ljudska prava).

Promovisati interdisciplinarni pristup - podsticati kritičku i analitičku procjenu korijena nacionalističkih ideologija koja prepoznaje doprinos raznih aktera, medija, vjerskih, kulturnih i akademskih stručnjaka i institucija u razumijevanju uspona nacionalizma u 1990-im i danas.

Uspostaviti i ojačati sisteme rano upozorenja koji uključuju historijsku analizu i širok spektar zainteresovanih strana kako bi se rano identifikovali i prevenirali potencijalni genocidi i masovni zločini. Ovi mehanizmi bi trebali uključivati analizu korijena sukoba i historije neprijateljstva i uključivanje različitih aktera u proces, uključujući Kancelariju Ujedinjenih naroda za prevenciju genocida i odgovornost za zaštitu, kao i druge međunarodne, regionalne i lokalne partnere.

Priznati specifičnosti zemalja - pristupiti usvajanju agende prevencije kao regionalnom cilju, uključujući specifične nijanse i izazove svake zemlje zapadnog Balkana. Posebno se fokusirati na pitanja poput međunarodne priznanosti, pregovore i članstvo u EU, organizacione razlike u vladama, administrativne regulative, pravne okvire, obrazovne politike, bilateralne odnose između zemalja i druge specifičnosti pojedinih zemalja zapadnog Balkana.

SPECIFIČNE PREPORUKE

U užem smislu, zajednička agenda za prevenciju na zapadnom Balkanu trebala bi uključivati: smanjenje negiranja i revizionizma, angažiranje perspektive sa terena, fokusiranje na žrtve i reparacije, omogućavanje psihosocijalne podrške, obrazovanja i ozdravljenja (od) prošlosti, kao i prilagodbu OCD-a medijima i novim tehnologijama dok rade na suočavanju s prošlošću.

Kako doprinijeti prevenciji suočavanjem s povećanim negiranjem i revizionizmom?

Jačanje zakonodavstva i odgovornosti: Donijeti ili ojačati zakone koji kriminaliziraju negiranje i revizionizam genocida i masovnih zločina. Osigurati nezavisnost i efikasnost pravosudnih institucija kako bi se odgovorni za revizionizam i negiranje privodili pravdi.

Pratiti i dokumentovati kršenja ljudskih prava: Ojačati napore praćenja i dokumentovanja kako bi se osigurala odgovornost za kršenja ljudskih prava, negiranje i revizionizam kako bi se spriječili budući zločini. Prikupiti i sačuvati dokaze o prošlim zlostavljanjima i zločinima, te odgovorne privesti pravdi putem pravnih i zagaraničkih kanala.

Unapređenje sveobuhvatnog obrazovanja i svijesti: Razvijati sveobuhvatne obrazovne programe koji tačno podučavaju historiju 1990-ih u školama i univerzitetima o ratovima na zapadnom Balkanu i njegovim zemljama.

Promovisati angažman zajednice i dijalog: Podsticati otvaranje inkluzivnih prostora, centara ili muzeja koji će pružati informacije o utvrđenim činjenicama pred međunarodnim i domaćim sudovima o ratnim zločinima počinjenim tokom 1990-ih na način koji je razumljiv široj publici bez prethodnog znanja o tranzicionoj pravdi i procesima suočavanja s prošlošću. Pruženi sadržaj trebao bi uključivati informacije o žrtvama i počiniocima, ali i o tome kako je ključ za sprječavanje ponavljanja i prevenciju odgovorno suočavanje s prošlošću.

Promovisanje integriteta medija i etičkog izvještavanja: Ohrabriti odgovorno i etičko novinarstvo koje tačno prikazuje historijski kontekst prošlih zločina i izazove narativa negiranja. Pružiti obuku i resurse za novinare kako bi osjetljivo izvještavali o pitanjima vezanim za genocid i masovne zločine. Pratiti i suprotstavljati se dezinformacijama i govoru mržnje koje šire medijski izvori koji promovišu negiranje i revizionizam.

Jačanje međunarodne saradnje: Podsticati saradnju među zemljama zapadnog Balkana i međunarodnim organizacijama kako bi zajednički adresirali negiranje i revizionizam. Angažovati susjedne zemlje i međunarodne partnere u podršci naporima u borbi protiv negiranja i revizionizma, prepoznajući da negiranje često nadilazi nacionalne granice. Iskoristiti diplomatske kanale za zagovaranje priznavanja prošlih zločina i važnosti solidarnosti u suprot-

stavljanju narativima negiranja na globalnom nivou.

Iskoristiti proširenje Evropske unije: Zatražiti da diskusije i odluke o uvjetima uključuju konkretno priznavanje agende za prevenciju. Uložiti veće napore u prepoznavanje Evropske unije kao projekta mira obuhvaćenog skupom vrijednosti. Organizovati radionice i javne diskusije kako bi institucije Evropske unije postale dostupne široj javnosti na zapadnom Balkanu.

Priznati osnovne temelje nacionalizma na zapadnom Balkanu: Podsticati kritičku analizu kulturnih, vjerskih i intelektualnih narativa koji su stvorili nacionalističku histeriju prije 1990-ih i koji perpetuiraju historijski negacionizam i revizionizam u sadašnjosti. Organizacije civilnog društva trebaju saradivati sa akademskom zajednicom kako bi promovisale istraživanja koja razotkrivaju historijske distorzije i osporavaju nacionalističke ideologije.

Oснаživanje angažmana OCD-a: Pružiti podršku organizacijama civilnog društva koje se bore protiv negiranja i revizionizma kroz zagovaranje, istraživanje i inicijative na terenu. Pojačati glasove i iskustva preživjelih, porodica žrtava i marginalizovanih grupa u naporima da se suoče s negiranjem i revizionizmom. Ohrabriti civilno društvo da koristi alate zagovaranja poput policy papira "Borba protiv negiranja Holokausta i genocida" koji je objavljen od strane Ureda specijalnog savjetnika UN-a za prevenciju genocida.

Kako doprinijeti prevenciji iz perspektive terena: fokusirati se na žrtve i reparacije?

Promovisati pristup usmjeren na žrtve: Prioritizirati potrebe i glasove žrtava u politikama i inicijativama reparacija, osiguravajući njihovo aktivno učešće u procesima donošenja odluka. Kreirati studije slučaja kako bi se naglasi greške i propusti u trenutnim politikama reparacija s ciljem unapređenja zagovaranja za nove politike.

Osigurati pristup pravdi: Zalagati se za implementaciju međunarodnih standarda u procesuiranju seksualnog nasilja povezanog s sukobom (CRSV) i osigurati pravredne sisteme reparacija koji priznaju patnju žrtava.

Unaprijediti regionalnu saradnju i ojačati angažman OCD-a: Oživjeti regionalnu saradnju između raznovrsnih organizacija civilnog društva kako bi se olakšao dijalog, razmjenu informacija i zajedničke napore zagovaranja širom zapadnog Balkana. Raznolikost OCD-a uključena u zagovaranje holističkih politika reparacija može imati jači uticaj. OCD-i koji rade u oblasti zagovaranja za reparacije zahtijevaju izgradnju kapaciteta, moraju uticati na podizanje svijesti i mobilizaciju građana kako bi se suprotstavili štetnim politikama i odlukama.

Podrška međunarodnom angažmanu: Tražiti konkretne političke artikulacije i podršku od međunarodne zajednice kako bi

se nacionalni i lokalni donosioci odluka usmjerili ka efikasnoj implementaciji politika reparacija usmjerenih na žrtve.

Olakšati inkluzivno obilježavanje: Ohrabriti stvaranje inkluzivnih inicijativa za obilježavanje koje odaju počast žrtvama svih etničkih grupa. Pružiti tačne historijske narative zasnovane na činjenicama kako bi se promovisala empatija i uzajamno razumijevanje.

Podržati pristupe koji uzimaju u obzir traumu: Promovisati prakse vođenja zasnovane na razumijevanju traume unutar organizacija civilnog društva i zajednica kako bi se stvorila sigurna i podržavajuća okruženja za žrtve. Prioritizirati empatiju, izgradnju povjerenja i pristupe usmjerene na iscjeljenje koji prepoznaju dugoročne posljedice traume i stavljaju na prvo mjesto dobrobit preživjelih.

Kako psihosocijalna podrška, obrazovanje i iscjeljenje (od) prošlosti doprinose prevenciji?

Holistički pristup izlječenju traume: Organizacije kao što je Vive Žene Tuzla pokazale su važnost suočavanja s traumom na individualnom i društvenom nivou. Pružanjem psihosocijalne podrške i promicanjem dijaloga, doprinosit će se pomirenju i jačanju otpornosti unutar zajednica.

Angažman mladih i obrazovanje: Inicijativa mladih za ljudska prava ističe značaj osnaživanja

mladih da kritički razmišljaju o historijskim narativima i učestvuju u procesima tranzicione pravde. Ulaganje u obrazovanje mladih i napore zagovaranja njeguje kulturu inkluzivnosti i odgovornosti, što je esencijalno za dugoročnu prevenciju zločina. Obrazovanje mladih zasnovano na činjenicama o ratovima suprotstavlja se prenošenju traume i narativa o ratu kroz generacije.

Umjetnički izraz i kulturne inicijative: Organizacije poput Heartefact Srbija koriste umjetnost i kulturu kao snažne alate za iznošenje istine i pomirenje. Pojačavanjem raznovrsnih glasova i promicanjem dijaloga, umjetnički napori doprinose osporavanju dominantnih narativa i jačanju empatije među (manjim) zajednicama.

Interdisciplinarna saradnja i međunarodna partnerstva: CPI je naglasio važnost saradnje između civilnog društva, akademske zajednice, medija, umjetnika i međunarodnih partnera. Korisćenjem stručnosti i resursa iz različitih sektora, mogu se razviti i efikasno implementirati sveobuhvatni pristupi izgradnji mira i prevenciji.

Osnaživanje zajednica i pozitivni narativi/priče: Isticanje priča o otpornosti i činovima solidarnosti iz prošlosti može inspirisati, pružiti nadu i promovisati društvenu koheziju. Elevacijom pozitivnih narativa zajedno s naporima da se suoče s historijskom nepravdom, zajednice mogu izgraditi zajedničku viziju za mirniju i inkluzivniju budućnost.

Kako doprinijeti prevenciji masovnih zločina kroz civilno društvo i medije te suočavanje s prošlošću u doba novih tehnologija?

Iskoristiti digitalne arhive:

Organizacije kao što su Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću i Fond za humanitarno pravo prikupile su značajne arhive koje dokumentuju historijske događaje i/ili lične narative. Ove arhive, uključujući video zapise i dokumentaciju suđenja, predstavljaju dragocjene resurse za razumijevanje prošlosti i za promicanje pomirenja. Digitalizacijom i strateškim dijeljenjem ovog sadržaja na društvenim mrežama, moguće je uključiti širu publiku i podići javnu svijest o složenostima prošlosti regiona.

Osigurati etičko kreiranje sa-

držaja: Etike razmatranja, poput dobijanja pristanka od preživjelih i porodica žrtava, od suštinske su važnosti prilikom ponovne upotrebe arhivskog materijala za društvene mreže. Dok digitalne platforme nude prilike za pripovijedanje i online obilježavanje, od suštinskog je značaja održati dostojanstvo i privatnost uključenih. Trebalo bi uspostaviti transparentne protokole za dobijanje pristanka i kontekstualizaciju sadržaja kako bi se umanjila potencijalna šteta i osigurala dostojna reprezentacija.

Lokalizovati i angažovati: Prepoznajući raznolike publike i narative unutar zapadnog Balkana,

napori bi se trebali fokusirati na lokalizaciju sadržaja za specifične zajednice i regije. Organizovanjem studijskih posjeta, šetnji i drugih fizičkih događaja koji su dopunjeni online sadržajem, moguće je premostiti razliku između offline i online angažovanja. Ovaj pristup omogućava različite preferencije i dostupnost publike dok istovremeno podstiče značajan dijalog i refleksiju.

Implementirati strategije kontra-narativa: Suočavanje s prevalencijom govora mržnje i dezinformacija na mreži zahtijeva proaktivne strategije kontra-narativa koje su naučene iz prethodnih grešaka. Organizacije civilnog društva i medijski sadržaji moraju biti usklađeni kako bi osporili podijeljene narative i promovisali inkluzivan, činjenicama zasnovan dijalog. Većim brojem pozitivnih priča, isticanjem raznolikih perspektiva i promicanjem medijske pismenosti, zajednice bi mogle biti osnažene da kritički pristupe digitalnom sadržaju i odupru se štetnim ideologijama. Međutim, kontra-narativi ne mogu lako zamijeniti dominantne narative, naprotiv, moraju biti dobro osmišljeni i treba uzeti u obzir da agenda prevencije zahtijeva politički doprinos.

Zagovarati regulativne okvire i saradnju: Zaštita ljudskih prava u digitalnom prostoru važna je za borbu protiv online govora mržnje i za osiguranje odgovornosti zbog čega je potrebna saradnja i zagovaranje regulativnih okvira.

DODATAK I

Centar za postkonfliktna istraživanja (CPI) dodijelio je Dunji Mijatović, komesarki za ljudska prava Vijeća Evrope, i udruženju Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa nagrade Obični heroji za 2024.

Munira Subašić, predsjednica Pokreta Majke enklava Srebrenica i Žepa, naglasila je važnost rada na pitanjima mira i suočavanja s prošlošću. Kazala je da „razlike među ljudima su dobre, ali podjele nisu, i ako želite napraviti bilo kakve podjele, dijelite ljude na dobre i loše, i ljude koji čine nešto dobro i ljude koji ne čine ništa.“

Subašić je podsjetila prisutne da će se sljedeće godine obilježiti 30. godišnjica genocida u BiH i Srebrenici. Zato njeno udruženje, zajedno sa Memorijalnim centrom Srebrenica i CPI-om, rade naporno na kreiranju programu za godišnjicu. Subašić je zamolila sve učesnike da pomognu pojačavanjem poruka i obilježavanjem godišnjice genocida i u godinama koje dolaze.

„I da također pokažemo svijetu, ali posebno ljudima s Balkana, da je ovaj genocid bio zlo i kako možemo naučiti iz njega da ga ne ponovimo, barem na Balkanu, iako nažalost, u ostatku svijeta, i dalje ga vidamo kako se ponavlja, prvo u Ukrajini, a sada u Palestini, i to je okrutan ciklus koji se, nažalost, ponavlja,“ istakla je Subašić.

Pozvala je prisutne da se uključe u pronalaženje načina za zajednički rad i „da predstave više ovog dobra u svijetu, jer ste vi, učesnici, to dobro u ovom svijetu.“

Kada Hotić, potpredsjednica udruženja Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa kazala je da je u patnji i borbi upoznala ljude iz cijelog svijeta koji su bili i još uvijek su spremni pomoći, barem da pomognu žrtvama da postignu određeni nivo priznanja u borbi za dobijanje sudskih presuda za genocid i pokušaju im pomoći da lakše nose svoj teret.

Podsjetila je koliko im je trebalo truda da stvore Memorijalni centar Srebrenica i osiguraju prostor u kojem se mogu svi okupiti i sjećati ljudi koji su im oduzeti te sahraniti njihove kosti na tom jednom mjestu.

„Imali smo mnogo prepreka na putu izgradnje Memorijalnog centra Srebrenica, posebno od strane Vlade Republike Srpske, ali smo imali mnogo podrške od međunarodne zajednice, visokih predstavnika i tako dalje, u podržavanju naših napora“, pojasnila je Hotić.

Dodala je da „naša nada za budućnost je da ćemo u nekom trenutku stvoriti stub časti i stub sramote kako bismo odali počast svim ljudima koji su nam pomogli u ovoj borbi, veoma dugoj borbi, ali i da osudimo i osramotimo sve one koji su nam stajali na putu, sprečavajući nas da radimo svoj posao“.

Na kraju, Hotić se zahvalila svim učesnicima, posebno mladima, što se bave ovim teškim temama. „Ove teme mogu biti veoma teške i izazovne za suočavanje, a vaša mladost i vaša svježja energija nam mnogo pomažu na ovom teškom putu ka postizanju pravde i ljudskog dostojanstva, i niko nije slobodan dok svako nije slobodan,“ navela je Hotić.

Subašić i Hotić su se obratile na otvaranju izložbe Memento koju je uradio CIP u saradnji sa Memorijalnim centrom Srebrenica, a koja otvorena prvi dan konferencije „Izgradnja zajedničke agende za prevenciju na zapadnom Balkanu“, kada je udruženju Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa uručena nagrada „Obični heroj“.

FOTO GALERIJA

The Post-Conflict
Research Center
(PCRC)

Centar za
postkonfliktna
istraživanja (CPI)

Dedicated to Restoring a Culture of
Peace in the Western Balkans
through Peace Education, Creative Multimedia, Conflict
Prevention and Post-Conflict Research

Posvećeni obnovi kulture mira na
Zapadnom Balkanu

